

Riječka pisana baština u 19. stoljeću

Stolac, Diana

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:880197>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

NAŠE STARO ZLO.

Gospodine, oslobodi nas od zla!
OTČE NAŠ.

U Hãrvatah od vrěmenah davnih,
Uz krěpostih nẽkih puno slavnih,
Jedno stalno zlo, baš kó baština,
Věk prelazi od otca na sina,
Zlo to izvor drugih jeste zalah,
Uzrok mnogih kod nas jur pečalah,
I kó nẽgda, tako baš i sada,
Kudgod gledaš, svuda zlo to vlada,
Jer u obće cio nam narod truje,
A u poseb svakom sãrce kljuje,
Baš kó jastreb Prometea ²⁾ hudi.
Zlo to bolje sve nadvlada čudi,
Razkidajuć svaki savez bratski,
Jur prirěčje postà: *jal hãrvatski.*³⁾

Mirko Bogović
Domorodni glasi, u Rěki, 1848.

Diana Stolac i suradnici

**RIJEČKA
PISANA BAŠTINA
U 19. STOLJEĆU**

Filozofski fakultet u Rijeci

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

Nakladnik

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Za nakladnika

izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra

Recenzenti

izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra

izv. prof. dr. sc. Gianna Mazzieri-Sanković

doc. dr. sc. Maja Čutić Gorup

Grafička priprema

Tempora, Rijeka

Tisak

Tiskara Sušak, Rijeka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 150119080.

ISBN 978-953-361-029-0 (tiskano izdanje)

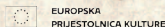
ISBN 978-953-361-030-6 (e-izdanje)

Pripremu i tisak kataloga sufinanciralo je Sveučilište u Rijeci projektom **Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća – uniri-human-18-285** i projektom **Riječka pisana baština u 19. stoljeću** (Rijeka – Europska prijestolnica kulture 2020 – 27 susjedstava – Susjedstvo Kampus).

RIJEKA 2020.eu

Luka različitosti

PREDGOVOR

Izložba *Riječka pisana baština u 19. stoljeću* bila je tijekom siječnja 2021. postavljena na vanjskim panelima na šetnici na Kampusu Sveučilišta u Rijeci, a ponovno na Korzu u lipnju.

Izložba je pripremljena unutar projekata *Riječka pisana baština u 19. stoljeću* (Rijeka Europska prijestolnica kulture 2020 – 27 susjedstava – Susjedstvo Kampus) i *Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća* (Sveučilište u Rijeci, potpora: uniri-human-18-285), koje vodi Diana Stolac s Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

Kultura svakoga prostora ima svoje korijene u prošlom vremenu i treba je istražiti te u suvremenu kulturu uključiti one cjeline koje doprinose razvoju prostora u novim okolnostima. Kulturno nasljeđe nije samo spomenik prošlosti nego i aktivni čimbenik suvremene kulture. Identitet grada uvijek se čita i iz prošlosti i iz sadašnjosti.

Izložba riječke tiskane baštine iz 19. stoljeću pokazuje da je u tome vremenu Rijeka bila središte niza kulturnih aktivnosti i dio europskoga kulturnog prostora. Naš je grad predstavljen kao višejezična i višekulturna urbana cjelina u 19. stoljeću, što se tradira do današnjega vremena.

Izložba progovara kroz bogatu slikovnu dokumentaciju tiskarstva u Rijeci u 19. stoljeću, s naglaskom na hrvatskome tisku, ali i s prikazom knjiga, novina, časopisa, proglašenja i drugih tiskovina na talijanskom, mađarskom i njemačkom jeziku. Upravo slikovni materijal na izloženim plakatima najbolje pokazuje višejezičnost kao obilježje riječke kulture u 19. stoljeću, uz prateće tekstove na talijanskom, mađarskom i njemačkom na nekima od plakata, uz hrvatski i engleski na svima.

Izložbe traju do skidanja plakata – da ostane trag, pripremljen je ovaj katalog.

Pozivamo vas da se prošetate kroz našu izložbu zamišljajući veće formate plakata.

Diana Stolac i suradnici

RIJEKA'S 19th-CENTURY WRITTEN HERITAGE

The exhibition was prepared as part of the project:

Rijeka's 19th-Century Written Heritage

(Rijeka 2020 European Capital of Culture – 27 Neighbourhoods – Campus Neighbourhood)

Croatian Written Heritage from the 18th to the 20th Century

(University of Rijeka, funding/grant: uniri-human-18-285)

Project leader: Diana Stolac, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

Team members:

- Corinna Gerbaz-Giuliano, Borana Morič-Mohorovičić, Kristian Novak, and Anastazija Vlastelić, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences
- Sanja Holjevac and Nina Spicijarić Paškvan, Croatian Academy of Sciences and Arts, Department of Historical and Social Sciences in Rijeka
- Sanja Kosić and Lea Lazzarich, University of Rijeka, University Library Rijeka
- Mateja Fumić Bistre and Petra Radošević, PhD students, Doctoral Programme “History and Dialectology of the Croatian Language”, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

Reviewers:

Assoc. Prof. Ines Srdoč-Konestra, PhD, Assoc. Prof. Gianna Mazzieri-Sanković, PhD, and Asst. Prof. Maja Čutić Gorup, PhD, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

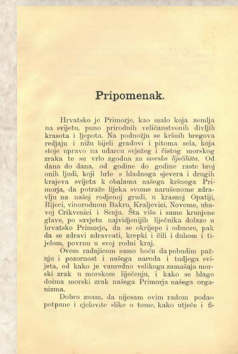
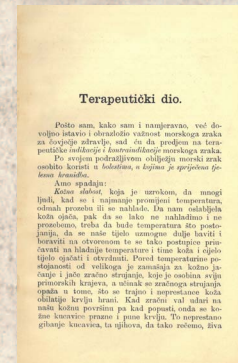
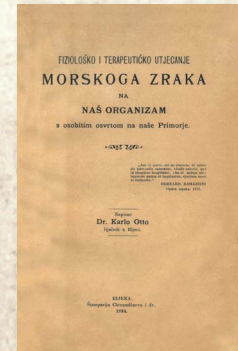
Poster production: Petra Večerić

Translations:

Petra Sapun Kurtin (English), Corinna Gerbaz-Giuliano (Italian), Eszter Tamasko Baričević (Hungarian), Kristian Novak (German)

Poster print: University of Rijeka, Academy of Applied Arts

The project and the broader context for the study of Rijeka's 19th-century written heritage were presented in the winter semester of academic year 2019/2020 in the course *Selected Topics in the History and Dialectology of the Croatian Language* to first-year graduate students of the double major MA programme Croatian Language and Literature.

HISTORICAL CULTURAL HERITAGE OF URBAN RIJEKA

Cultural roots of any place can be traced back to its past and deserve careful exploration, so that those elements that could contribute to its future development in new circumstances may be included in its contemporary culture.

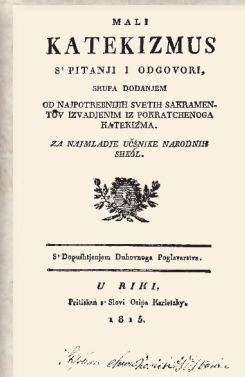
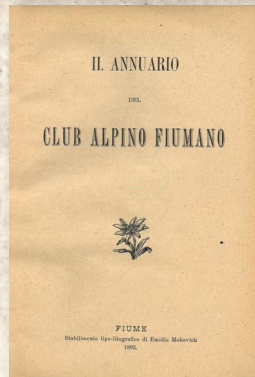
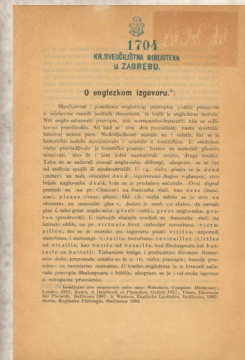
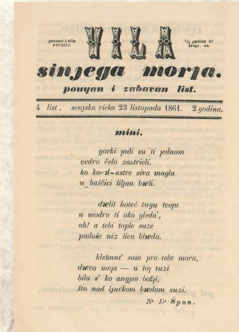
Cultural heritage is not a mere monument to the past but rather an active participant of contemporary culture. A city's identity is always read from its past and present.

Rijeka is no exception.

The exhibition of Rijeka's 19th-century print culture reveals Rijeka of the time as a cultural hub and a participant of the European cultural scene. Our city was being presented as a multilingual and multicultural urban whole in the 19th century, a tradition maintained to this day.

The pictorially rich exhibition documents the 19th-century history of printing in Rijeka, with an emphasis on the Croatian press, but also showcasing books, newspapers, magazines, proclamations and other publications in Italian, Hungarian and German language. The pictorial material on the exhibited posters best portrays multilingualism as a feature of Rijeka's 19th-century culture, with accompanying texts in Italian, Hungarian and German on some of the posters, along with Croatian and English on all of them.

Understandably, the exhibition does not attempt to provide a comprehensive picture of Rijeka's 19th-century written heritage – partly due to its limited space, but also because some manuscripts never received their printed version, and we shall therefore also take a brief look at the manuscripts of the time.

RIJEKA I NJEZINI JEZICI U 19. STOLJEĆU

— 110 —

Bastimento che ha i fianchi rientranti.
Falling hams, Tumbling in sides.
Bastimenti i di cui fianchi sono più larghi all'apertamente.
Flare sided ship.
Martacca. Straglio di mare. Catena fermata al tagliamare e che serve per tenere in giù il bompresso.
Bob stay.
Mata di vela. Corredo completo delle vele.
A suit of sails.
Mazga. (Vedi Mastello) per fare il comando.)
Nandraglio. Perilata, rottura di un bastimento per arruonamento od altro motivo.
Heeck, Shipwreck.
Nautica. Tutto ciò che si riferisce alla scienza nautica.
Navigation, Nautical science.
Nave. In generale la parola nave indica qualunque specie di bastimento a lungo corso.
Ship, Vessel.
Nave propriamente è un bastimento a tre alberi con vele quadre.
Ship.
Navigabilità. Bastimento navigabile è quello che è forte, stagno all'acqua e provveduto del suo necessario.
Fit for sea.
Navigare. Viaggiare per mare.
Navigate, To sail.

— 219 —

Heaving Horse line. Comando a tre fili.
Heel. To heigh the wind, the Lead. Stringevo il vento la terra.
Hell. Il corpo del bastimento.
Hurricane. Uragano.
Incresca. The wind incresca. Il vento un momento.
The sea in cross. Il mare incrossa.
In and out salt. Fiumi ribattuti.
Islet. Piccolo seno.
Insure. In. Assicurare.
Insurance. Sicurtà.
Iron. A ship in iron. Bastimento che non può girare né arca né poggiar la bandiera.
Jack block. Bozzello di cavolano di alborotto.
Jack cross tree. Centro crocetto.
Jack staff. Asta per la bandiera.
Jack stay. Fiorino.
Jack's ladder. Bussina.
Jave. Gola del Borneo, del Picco.
Jetty. Giustina, Scogliera.
Jewel block. Bozzello alla varea d'un pennone, per il ghinzazzo di un velaccio.
Jib. Picco.
Jib o Jib. Contra fiocco volante a mezzo straglio.
Jibboom. Bastone di fiocco.
Jigger. Pannellino a mano.
Ship boat. Scafo.
Unit. Vecchio cavo per fare trianulo, comando.

Govoriti o pisanoj i tiskanoj baštini nije moguće bez uvida u jezik grada, ili bolje rečeno, u jezike ovoga grada.

Jačanjem industrije Rijeka privlači stručnjake, majstore, radnike i mnoge ljude iz svih krajeva Monarhije u potrazi za boljim životom. Stoga ne čudi da se miješaju jezici, ne samo oni koji se stoljećima govore u Rijeci, hrvatski i talijanski, ne samo administrativni službeni, mađarski i njemački, nego i češki, slovački, slovenski...

Ne smije se zaboraviti ni latinski kao jezik Crkve i intelektualaca na europskome tlu. Pa na kraju stoljeća sve prisutniji engleski, na drugim europskim prostorima još ne tako poznat, ali u Rijeci, lučkome gradu, već se čuje. Potvrđuje to rječnik pomorskih termina *Dizionario di termini marittimi italiano inglese e inglese italiano per uso della marina mercantile* iz 1878.

I, naravno, jedno je pisani, a drugo govoreni jezik, pa će ova izložba pokazati samo jednu stranu, onu službenu. Nažalost, čakavski i fijumanski, onodobni jezici luke, trgovina, ulica i kala nisu bili jezici knjiga, zakona i škole.

Ova izložba nudi jedan uvid u Rijeku i njezine jezike u 19. stoljeću. Započinje pregledom jezika u riječkim tiskanom djelima, a onda prelazi na kronološki pogled u Rijeku kroz desetljeća. U svakome se desetljeću pokušava pokazati još slika naslovnica knjiga i novina jer natpisi na naslovnica pokazuju različite tiskare u Rijeci tijekom 19. stoljeća, različita grafijska rješenja za hrvatski jezik, različite jezike, različite tipove tiskovina i širok raspon tema: vjerske, književne, jezikoslovne, administrativne...

Ali, nužno je bilo sve smjestiti i u širi kontekst. Kao što pjesnik kaže – *nitko nije otok* – tako ni riječka pisana baština nije razumljiva bez svoga konteksta, svoga okruženja. U tome svoje mjesto nalaze izdanja u drugim hrvatskim gradovima, ali i u drugim dijelovima Monarhije, djela koja su obilježila europsku kulturu toga vremena, ili, pak, ona tematski vezana uz Rijeku.

Osim pisanih i tiskanih djela u širi kontekst svakako ulaze vrste škola i njihovi jezici, komunalno poslovanje...

Sve to govori o multikulturalnosti i multijezičnosti kao dvjema temeljnim odrednicama riječke pisane baštine u 19. stoljeću.

TISKARA OBITELJI KARLETZKY I TISAK NA HRVATSKOM JEZIKU I.

GOVORI
IZ
RIMSKIH PISAC

NA HRVATSKI JEZIK
PREVEO
Progovori
FRANE KURELAC
u skladu sješka na latinskih izdank Rimskih.

DOBATCI:
POZDRAV UČITELJA SVOJIM UČENICIM.

MLADOST ZANESIVOST,
ALEGORIJA.

REKA
ŠTAMPARIJA BRATJE KARLETZKY
1849.

PREDGOVOR.

U ovom knjige drevnih Grčana i Rimljana dosta se mnogo pomenjuje; malo se čitaju i još manje prevode; i u našim se u knjižnicama ne mogu pronaći ni u jednoj knjižnici. Ali hoću čitajući ove prevode videti da je tako, i da sam pravo rekao: to mi je sadržan trudi do sam ga u ova čita i čitajući knjižnicu učitelja bogoslovnice. Oni koji su mi najviše želje knjižnice učiteljske pare, koje koje od mene pitaju, ako hoće da drevnjaku se potrudim, te su stara mudrost na slovesnu knjigu prevoditi, nebi-li me sa ova, što sam o našem jeziku rekao bolje opredelio nego što sam i sama prevoditi učinio. Svako treba da sadržava bar jednu od ovih knjiga jer mi je ovo prvi prevod: a prvi se čitaju u todu knjižnici.

PRETODITELJ.

OBICAJI, I MOLITVE

iz Rimke katoličke knjige nauka duhovnog izdane, koje najvećih potrebnih jeftu k-Fluxi Redovnika, i Pafira; za moći dođojno polak Nauka Svete Crkve Rimke Katoličke Flaxi Svete Sakramente, za pomoćni Nemocničke, za Bagofove podilini, i ofala Bogo-ljubna na Dila u jeziku Slovinčkomu izvariti, koja na Duhovne Škarbučke spadahu,

U RICI 1824.
Pritušano Slovinu Otpa; i Antona Karletzky.

RAZMISLJANJE
SEDA M XALOSTIH
BLAZENE DVICE MARIE
KOJE SE ČINI NA GORI KALVARII
U KARLOBAGU.

U RICI
ŠTAMPARIJA KARLETZKY
1833.

Sada reci sedam Otaca naših, i toliko Zdravila Mariacki, koji pronašli Sedam Xalostih B. D. Marie stajajućih sam sebi prvi oca:

1. Što je stari Simon Marii prorokovao
2. Kako je D. Maria u Ditetom u Egipat bivala.
3. Kako je Ditiha Isusa u templu izgubila.
4. Kako je na Kalvario križ nosećega Isusa Majka Maria osmrtila.
5. Kako je Isusa na križu umirajućega gledala.
6. Kako je konjem ularen, i u krilo Majki postavljen.
7. Kako su Nikolom, i Josip od Arimatee Tilo Isusovo u grob sahranili.

Ÿ. Moli za nas Majko bezalotna.
B. Da dostajmo budemo sberkajah Isakratovih.

Pamlativost.
Bismatovni Otkrivenje Isusa Konati prvi lepoja smerti po naredenju pravila Simona maza od saba-

ni prebode blaznu danka pridavne Dvice, i Majke Tvoje Marie, dopusti molitve, da mi, koji samostojim polatno sklanjamo, po dostojanstvu, i odličnosti svih svetih, koji su pri Tvojem križu stali, spomenom kriput Tvoje nuke odložimo. Koji svetih i knjižnjih s' Bogom Otcom i jedninstvom Duhom Svetoga Bog po sve vite svake

Amen.

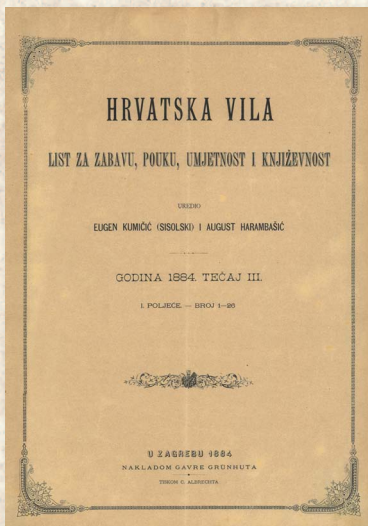
U Karlobagu na 18. Kolovosa 1834.

Škole Starecivih u p.
Zvon. knj. i Zvon.

Godine 1779. Čeh Lovro/Lorenzo Karletzky (lat. Laurentius Aloysius) osnovao je u Rijeci, uz odobrenje Velikoga vijeća Grada Rijeke, javnu tiskaru. Značilo je to revitalizaciju i početak (kasno)novovjekovne tiskarske i izdavačke djelatnosti u tome gradu, u kojemu je tiskarska djelatnost bila zamrla prestankom rada glagoljske tiskare Šimuna Kožičića Benje (1530./1531.). Osnutak je i početak rada tiskare Karletzky stoga ključan događaj u cjelokupnoj kulturnoj povijesti grada Rijeke i od nemjerljive je važnosti za njezin svekoliki daljnji razvoj. Tim je činom L. Karletzky postao prvi službeni gradski tiskar, a njegova tiskara prva gradska, uskoro i gubernijska tiskara. Pod vodstvom različitih članova obitelji Karletzky (Lovro/Lorenzo, Rosina, Anton/Antonio i Josip/Giuseppe, Franjo/Francesco, Josip/Giuseppe ml.) ta je tiskara djelovala u Rijeci do 1889. godine. Sve do polovice 19. st. bila je jedina tiskara u gradu, pa je stoga njezina djelatnost još važnija. Najduže je i najplodnije djelovala pod zajedničkim vodstvom braće Antona/Antonija i Josipa/Giuseppea (1804. – 1853.), te potom pod samostalnim vodstvom Antonovim (do 1875.).

U drugoj polovici 19. st. hrvatske će knjige na riječkoj strani tiskati i Tipografia Rezza i Riječki tiskarski zavod, a na sušačkoj strani Primorska/Narodna tiskara.

TISKARA OBITELJI KARLETZKY I TISAK NA HRVATSKOM JEZIKU II.

Tijekom njezina dugogodišnjega rada u tiskari Karletzky tiskan je niz izdanja različita tipa na više jezika, najviše na talijanskom pa na hrvatskom, zatim na latinskom, a ponešto i na njemačkom te mađarskom jeziku, što je rezultat složene povijesti te društveno-političke i jezične stvarnosti grada Rijeke. Među njima su npr. školska izvješća, shematizmi, direktoriji, nabožne knjige, libreta opera, školski i trgovački pravilnici, pravilnici i statuti društava, oglasi i proglašeni, prigodice, govori, udžbenici, rječnici, knjige pjesama, stručna i znanstvena literatura, novine itd. Ta izdanja odražavaju različite dijelove javnoga života Rijeke i njezine okolice od konca 18. do konca 19. st. te su neizostavan izvor za proučavanje njihove povijesti.

Na početku su toga niza tezarij *Tentamen publicum et solemne, quod secundum institutum regium II. semestri exhibitum est in regio Fluminensi Lyceo mense Septembri MDCCCLXXX* te dvojezičan latinsko-talijanski ljekarnički priručnik *Taxa medicamentorum in Pharmacopoea Austriaco-provincialis contentorum. / Tassa delli medicinali contenuti nella Farmacopea austriaco-provinciale* iz 1781. godine. Godine 1813. i 1814. tiska i prve riječke novine *Notizie del giorno*.

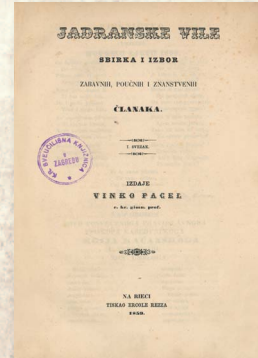
Posebna je važnost rada tiskare Karletzky i u činjenici da je u njoj, nakon prvoga izdanja na hrvatskome jeziku 1790. (Pisme koje se pivaju pod svetom misom), objavljeno više knjiga i niz drugih tiskovina različitih vrsta na hrvatskom jeziku (i nabožne i svjetovne namjene), što je bio snažan prinos očuvanju hrvatske pisane riječi i hrvatskoga jezika u Rijeci i okolici te obrazovanju i prosvjeganju hrvatskoga stanovništva.

KARLETZKY FAMILY PRINTING HOUSE AND PRESS IN CROATIAN LANGUAGE II.

During the many active years of the Karletzky printing house, a number of varied publications were printed in several languages, most of which in Italian, followed by Croatian, then Latin, and some in German and Hungarian, as a result of the complex history and socio-political and linguistic reality of the city of Rijeka. These include e.g. school reports, schematics, directories, religious books, opera librettos, school and trade regulations, company regulations and statutes, advertisements and proclamations, speeches, textbooks, dictionaries, books of poetry, professional and scholarly literature, newspapers, etc. These editions reflect different aspects of the public life of the city of Rijeka and its surroundings from the end of the 18th to the end of the 19th century, and are an indispensable source for studying their history.

At the beginning of this series are theses *Tentamen publicum et solemne, quod secundum institutum regium II. semestri exhibitum est in regio Fluminensi Lyceo mense Septembri MDCCLXXX* and the bilingual Latin-Italian pharmacy manual *Tassa delli medicinali contenuti nella Farmacopea austriaco-provincialis contentorum / Tassa delli medicinali contenuti nella Farmacopea austriaco-provinciale* from 1781. In 1813 and 1814, the printing house also printed the first Rijeka newspaper, *Notizie del giorno*.

Additionally, the importance of the printing house Karletzky lies in the fact that it published not only the first edition in Croatian in 1790 (*Pisme koje se pivaju pod svetom misom*), but also several books and a number of other publications of various kinds in Croatian (both religious and secular), thus contributing greatly to the preservation of Croatian language and its written word in and around Rijeka, as well as to the education and enlightenment of its Croatian population.

TALIJANSKI JEZIK I KULTURA U RIJECI

U riječku urbanu sredinu utkani su pojmovi višejezičnosti i multikulturalnosti. Riječki multietnički prostor određen je kulturnom i jezičnom otvorenosti, tolerancijom i međusobnim poštovanjem. Stoljetni skladni suživot pripadnika različitih nacionalnih zajednica stvorio je bogatu multietničku kulturnu panoramu, čiji su talijanska tradicija i kultura važan dio. U tom pogledu značajna je izreka na fijumanskom dijalektu koja govori kako je najgluplji čovjek, odnosno stanovnik Rijeke koji potječe iz najnižega socijalnog sloja, „el più stupido omo”; poznavao četiri jezika i njima se uredno služio u svakodnevnom životu: njemački, mađarski, talijanski i hrvatski.

Pod austrougarskom vlašću grad bilježi velik porast trgovačkih i industrijskih djelatnosti, te je kao lučko područje od velikoga značaja za Carstvo, a otkriva jasne tragove urbanoga razvoja.

Bilježi se u tom periodu bogata književna produkcija na talijanskom jeziku u kojoj autori opisuju jaku povezanost s rodnim mjestom i narodnom tradicijom. Odabirom tema oni oslikavaju stvarnost, osobe i stvari koje svjedoče događajima povezanim s poviješću Rijeke, njezinim društveno-ekonomskim i kulturnim rastom. Talijanski književni korpus riječkoga područja sačinjavaju, stoga, mikrokozmosi nastanjeni likovima i karikaturama tipičnima za ovo kvarnersko središte, mjesta okupljanja običnih ljudi, kao što su gostionice koje posjećuju lučki radnici nakon napornoga radnog dana, ali i gradski intelektualci.

Međutim, talijanski je jezik prisutan u Rijeci već od 15. stoljeća, odnosno prva pisana svjedočanstva i dokumenti u kojima je vidljiva uporaba fijumanskog dijalekta potječu iz 1449. godine (npr. *La tariffa o calmiere del pesce* od 10. siječnja 1449.), a kroz stoljeća se bilježi bogata književna građa na talijanskom jeziku. Nedavno je Društvo za riječka povijesna istraživanja u Rimu pronašlo još stariji spis na starotalijanskom jeziku koji je upravo u fazi analize: radi se o pismu koje je riječki Kapetan vijeća i sudaca poslao Gradu Cividaleu 19. studenoga 1445. i koje se nalazi u državnom arhivu u Udinama u zbirci grofa Enrica del Torsa iz Udina.

ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE IN RIJEKA

The notions of multilingualism and multiculturalism are woven into Rijeka's urban environment. The city's multiethnic space is determined by cultural and linguistic openness, tolerance and mutual respect. Centuries of harmonious coexistence of members of different national communities created a rich multiethnic cultural panorama, an important part of which is also the Italian tradition and culture. There is an indicative saying in the Fiuman dialect that says that even the dumbest man, ie an inhabitant of Rijeka coming from its lowest social classes, "el più stupido omo", was fluent in four languages and used them in everyday life: German, Hungarian, Italian and Croatian.

Under Austro-Hungarian rule, the city recorded a significant increase in commercial and industrial activities, as a port area of great importance to the Empire, and was showing visible traces of urban development.

The period was marked by a rich literary production in Italian, in which the authors describe a strong connection to their place of birth and folk tradition. Thematically they depict reality, people, and things that witness events related to the history of Rijeka, its socio-economic and cultural growth. The Italian literary corpus of the Rijeka area therefore consists of microcosms inhabited by characters and caricatures typical of this Kvarner center, communal spots where ordinary people gathered, such as inns visited by port workers after a hard day's work, but also by city intellectuals.

The Italian language has been present in Rijeka since the 15th century, i.e. the first written testimonies and documents in which the use of the Fiuman dialect is visible date from 1449 (e.g. *La tariffa o calmiere del pesce* from 10 January 1449), and over the centuries a rich literary material in the Italian language has been recorded. Recently, the Society for Rijeka's Historical Research in Rome found an even older document in Old Italian that is currently being analysed: a letter sent by the Rijeka Captain of the Council and Judges to the City of Cividale on November 19, 1445, currently located in the state archives in Udine in the collection of Count Enrico del Torso of Udine.

LA LINGUA E LA CULTURA ITALIANE A FIUME

Il plurilinguismo e il multiculturalismo sono elementi che contraddistinguono il tessuto sociale della città di Fiume. In questo quadro multietnico il concetto di cittadinanza è ed è sempre stato, sinonimo di apertura culturale e linguistica, di tolleranza e rispetto reciproco. Questa secolare e armoniosa convivenza tra appartenenti a diverse comunità nazionali ha creato un ricco panorama culturale multietnico di cui la tradizione e la cultura italiane costituiscono un tassello importante. A tal proposito è ricorrente il detto in dialetto fiumano che «el più stupido omo» sapesse parlare quattro lingue: il tedesco, l'ungherese, l'italiano e il croato. Queste venivano usate e si intercalavano nella comunicazione di tutti i giorni. Durante il periodo della reggenza austro-ungarica la città registra un forte incremento delle attività commerciali e industriali: l'area portuale diventa il secondo porto dell'Impero. Di conseguenza la città rileva un considerevole progresso in chiave socio-culturale.

La produzione letteraria dell'area fiumana della prima metà del diciannovesimo secolo mette in scena numerosi autori che nelle loro opere tracciano un fortissimo legame con il luogo natio e con la tradizione popolare. Nella scelta delle tematiche questi dipingono una realtà fatta di uomini e cose che incorniciano le vicende legate alla storia di Fiume.

Nel corpus letterario dell'area fiumana si ritrovano, pertanto, microcosmi animati da personaggi e macchiette tipiche del capoluogo quarnerino, luoghi di ritrovo della gente comune, come per esempio le osterie, frequentate da lavoratori portuali che vi si recavano dopo una faticosa giornata di lavoro, ma anche da intellettuali cittadini.

Le prime testimonianze autografe e i documenti relativi all'uso del dialetto fiumano sono presenti a Fiume sin da quindicesimo secolo. Il primo documento che dimostra l'uso del dialetto fiumano risale al 1449. Si tratta de *La tariffa o calmiera del pesce stabilita dal Consiglio di Fiume il 10 gennaio 1449. Recentemente la Società di studi fiumani di Roma ha recuperato un documento ancora più antico che attualmente è soggetto a operazioni di decodifica. Si tratta di una lettera inviata dal Capitano del Consiglio e dai giudici di Fiume alla Città di Cividale il 19 novembre 1445. Il documento si trova presso l'Archivio di Stato di Udine nella collezione del Conte Enrico del Torso di Udine.*

TISAK NA TALIJANSKOM JEZIKU

Cijelo je 19. stoljeće obilježeno pisanim i tiskanim tekstovima na talijanskom jeziku. U prvom je polovici stoljeća to vezano uz tiskaru Karletzky. Svakako valja izdvojiti tiskanje prvih riječkih novina *Notizie del giorno* (1813. – 1814.), a i sljedećih *Eco del Litorale Ungarico* (1843. – 1846.), potom *Studio e lavoro* (1876. – 1885.) i *Rivista di Fiume* (1885. – 1888.), čime se pridonosi razvoju građanske kulture u Rijeci.

Tiskan je niz pravilnika kojima se regulira gradski život, npr. o carinjenju vina i tekućina *Regolamento dei dazi sui vini, e liquidi per la fedelissima libera Città e Porto franco di Fiume* (1840.) ili o požarima *Regolamento in oggetti di fuoco per la Città e Porto franco di Fiume* (1841.). Tiskala se i stručna literatura, npr. o higijeni *Resoconto sull'igiene e l'istruzione pubblica nell'anno 1877, 1878.*, ali i libreta poznatih opera izvođenih u riječkom kazalištu, npr. *Norma* Vincenza Bellinija (1836.), *L'elisir d'amore* Gaetana Donizettija (1837.), *I Due Foscari* Giuseppea Verdija (1848.)...

Od sredine 19. stoljeća djeluje tiskar Ercole Rezza i njegova *Tipografia Rezza*, u kojoj je objavljen velik broj naslova na talijanskom jeziku, a posebno mjesto zaslužuje zavidan niz periodičkih glasila, npr. *L'Eco di Fiume* (1857.), *Gazzetta di Fiume* (1860. – 1862.). Između ostalih tiskovina posebno se izdvaja polemična brošura riječkoga odvjetnika Erazma Barčića *La voce di un patriotta – Glas rodoljuba* (1860.).

Radom nastavlja Emidio Mohović (Mohovich), koji osniva Riječki tiskarski zavod (*Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano*), usmjeren upravo na izdanja na talijanskom jeziku, u kojemu je objavljeno zanimljivo filološko djelo Giuseppea Berghoffera *Contributi allo studio del dialetto fiumano* (1894.), zatim *El trionfo de San Miciel e i sfoghi del cor con rime fiumane* Marija Schittara (1888.)... Tiskara je sudjelovala u oblikovanju riječkoga višejezičnog identiteta, pa se može izdvojiti riječki politički dnevnik na talijanskom jeziku *La Bilancia*, koji izlazi od 1867. godine do konca Prvoga svjetskog rata, te u drugoj polovici 19. stoljeća značajno obilježava riječku političku, gospodarsku i kulturnu stvarnost. Objavljuju se i druge novine, npr. *Giornale di Fiume* (1865.; 1870. – 1871.), *La Varietà* (1882. – 1896.)...

Dnevne novine *La Voce del Popolo* izlaze od 1889. godine, mijenjajući često tiskaru.

PRINT IN ITALIAN LANGUAGE

The entire 19th century was marked by texts written and printed in Italian language. In the first half of the century, the main reference was the Karletzky printing house. Their printing of the first Rijeka newspaper *Notizie del giorno* (1813-1814), and the subsequent *Eco del Litorale Ungarico* (1843-1846), followed by *Studio e lavoro* (1876-1885) and *Rivista di Fiume* (1885-1888), greatly contributed to the development of civic culture in Rijeka.

At the time a number of ordinances regulating city life were printed, e.g. *Regolamento dei dazi sui vini, e liquidi per la fedelissima libera Città e Porto franco di Fiume* (1840) on the topic of customs clearance of wine and liquids, or *Regolamento in oggetti di fuoco per la Città and Porto franco di Fiume* (1841) on fires. Specialized literature was also printed, e.g. *Resoconto sull'igiene e l'istruzione pubblica nell'anno 1877* on hygiene in 1878, but also librettos of famous operas performed at the Rijeka theatre, e.g. *Norma* by Vincenzo Bellini (1836), *L'elisir d'amore* by Gaetano Donizetti (1837), and *Due Foscari* by Giuseppe Verdi (1848).

The printer Ercole Rezza and his *Tipografia Rezza* had been active since the mid-19th century, publishing numerous titles in Italian, among which are particularly noteworthy periodicals such as *L'Eco di Fiume* (1857), *Gazzetta di Fiume* (1860 – 1862). Among other publications, the polemical brochure of the Rijeka lawyer Erazmo Barčić *La voce di un patriotta – Glas rodoljuba* (1860) stands out.

His work was continued by Emidio Mohović (Mohovich), who founded the *Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano / Riječki tiskarski zavod*, focused in particular on editions in the Italian language, and published an interesting philological work by Giuseppe Berghoffer *Contributi allo studio del dialetto fiumano* (1894), followed by *El trionfo de San Miciel ei sfoghi del cor con rime fiumane* by Mario Schittar (1888) etc. The printing house played an important role in the formation of Rijeka's multilingual identity, through such publications as the Rijeka political diary *La Bilancia* in Italian (from 1867 till the end of the World War I), but also significantly marking the political, economic and cultural reality of Rijeka in the second part of the century. Other newspapers were also published, such as the *Giornale di Fiume* (1865; 1870-1871), *La Varietà* (1882-1896) etc.

The daily *La Voce del Popolo* started appearing in 1889 and was published by various printing houses.

LA STAMPA ITALIANA A FIUME

Il diciannovesimo secolo è caratterizzato da testi scritti e stampati in lingua italiana. Il merito va ascritto alla tipografia Karletzky che opera in città a partire dalla prima metà del secolo in questione. Vanno segnalati: il primo quotidiano di Fiume *Notizie del giorno* (1813 – 1814) e i successivi *Eco del Litorale Ungarico* (1843 – 1846), *Studio e lavoro* (1876 – 1885) e *Rivista di Fiume* (1885 – 1888) che contribuiscono alla crescita culturale della città.

In quel periodo vengono stampate numerose ordinanze che regolano la vita cittadina. A tal proposito se ne ricordano alcune: il *Regolamento dei dazi sui vini, e liquidi per la fedelissima libera Città e Porto franco di Fiume* (1840) e il *Regolamento in oggetti di fuoco per la Città e Porto franco di Fiume* (1841). Fiorisce anche l'editoria professionale. Tra i testi di carattere settoriale vanno segnalati: il *Resoconto sull'igiene e l'istruzione pubblica nell'anno 1877* e nel 1878, ma anche i libretti delle opere che vengono rappresentate nel locale Teatro Stabile, come ad esempio *Norma* di Vincenzo Bellini (1836), *L'elisir d'amore* di Gaetano Donizetti (1837), *I Due Foscari* di Giuseppe Verdi (1848)...

A partire dalla metà del diciannovesimo secolo opera in città la tipografia di Ercole Rezza che pubblica numerosi volumi in lingua italiana. All'attività della tipografia Rezza va riconosciuto il merito di aver fondato diversi periodici in lingua italiana tra cui: *L'Eco di Fiume* (1857) e la *Gazzetta di Fiume* (1860 – 1862). Tra le altre pubblicazioni spicca l'opuscolo di Erasmo Barčić dal titolo *La voce di un patriotta* (1860).

A proseguire su questa strada è Emidio Mohovič (Mohovich) che fonda lo *Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano*. Il lavoro della tipografia è incentrato sulla stampa di edizioni in lingua italiana. In questo contesto va ricordata l'interessante opera di carattere filologico dell'autore Giuseppe Berghoffer *Contributi allo studio del dialetto fiumano* (1894), seguita dall'opera letteraria di Mario Schittar *El trionfo de San Miciel e i sfoghi del cor con rime fiumane* (1888)...

La tipografia Mohovich ha profuso il suo impegno nel consolidamento dell'identità multipla di Fiume. Significativo il contributo del quotidiano *La Bilancia*, che esce dal 1867 fino alla fine della Prima guerra mondiale, e traccia la realtà politica, economica e culturale della città quarnerina nella seconda metà del diciannovesimo secolo...

Vengono pubblicati inoltre altri giornali come il *Giornale di Fiume* (1865; 1870-1871), *La Varietà* (1882-1896)...

Il quotidiano "La Voce del Popolo" esce dal 1889 ma cambia spessotipografia.

TISAK NA MAĐARSKOM JEZIKU I.

Ugarsku vladavinu u Rijeci možemo podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje traje od 1776. do 1809., drugo od 1822. do 1848., a treće od 1868. do 1918. U skladu s time može se promatrati i postupna afirmacija mađarske kulture i jezika na području nekadašnje Rijeke, posebno prisutna u trećem razdoblju.

Vodeću ulogu za širenje mađarske kulture i jezika na riječkome području imaju škole, i to kroz razne publikacije u kojima objavljuje mađarska intelektualna elita, koja se unutar njih formira. U prvom redu, tu su udžbenici za učenje mađarskoga koje školski profesori pišu na talijanskom jeziku (Ferenc Császár, Leó Györök, Sándor Kőrösi itd.). Osim toga, u tiskari Mohovich 1884. god. u suautorstvu više autora za školske potrebe izlazi mađarsko-talijanski rječnik (*Magyar és olasz szótár*), te 1887. i talijansko-mađarski rječnik (*Dizionario italiano-ungherese compilato sui migliori vocabolari*). Značaj školskih profesora očituje se i u činjenici da je Ferenc Császár kao profesor mađarskog kod svoga učenika Ivana Mažuranića pobudio ljubav prema mađarskom jeziku i kulturi, što se vidi u Mažuranićevoj ranijoj lirici, ali i u činjenici da je Ivan Mažuranić upravo na mađarskom 1832. objavio oproštajnu pjesmu (*Búcsúdal*) povodom odlaska riječkoga guvernera Ferenc Ürményija u Požunski sabor.

PRINT IN HUNGARIAN LANGUAGE I.

Hungarian rule in Rijeka can be divided into three periods: the first from 1776 to 1809, the second from 1822 to 1848, and the third from 1868 to 1918, each marking the gradual affirmation of Hungarian culture and language in the area of the former Rijeka, especially present in the third period.

Schools had a leading role in spreading the Hungarian culture and language in the Rijeka area by means of various publications of the Hungarian intellectual elite, which was gradually forming within the print culture. First of all, there were textbooks for learning Hungarian written by school teachers in Italian (Ferenc Császár, Leó Györök, Sándor Kőrösi, etc.). Also, at the Mohovich printing house in 1884 a Hungarian-Italian dictionary (*Magyar és olasz szótár*) for schooling purposes was co-authored by several authors, and in 1887 an Italian-Hungarian dictionary (*Dizionario italiano-ungherese compilato sui migliori vocabolari*) was also published. The importance of school teachers is also evident in the fact that the language teacher Ferenc Császár instilled the love for the Hungarian language and culture in his student Ivan Mažuranić, as it is evident in Mažuranić's earlier poems, but also in the fact that he published a farewell song (*Búcsúdal*) in Hungarian in 1832 on the occasion of the departure of Rijeka Governor Ferenc Ürményi to the Požun Parliament.

GRAMMATICA UNGHERESE

LIBRO DI LETTURA

di
EMERICO DONÁTH

prof. legittimo solitario.

Opera appoggiata
da S. E. il r. ungh. Ministro del Culto e dell'Istruzione Pubblica.

II. EDIZIONE AMPLIATA.

FIUME
TIPOGRAFIA P. BATTARA
1888.

M. POLONO-PAL
FIUME.

— 42 —

Lezione XX.

Numerali.

Egy 1, kettő (két) 2, három 3, ecc.**) sono numerali (számvé), perché indicano il numero delle persone o delle cose.

I numerali egy, kettő, három, tíz ecc. rispondono alla domanda: quanti? quante? hány? mennyi?, perciò sono numerali cardinali. (Töszámszerelek). P. e. Ott három madár repül. *Li volano tre uccelli. Két krajcár meg egy krajcár (az) három krajcár. Due soldi ed un soldo fanno tre soldi. Négy meg kettő hat. Quattro e due fa sei.*

b) Kettő-n, in due; három-n, in tre; tíz-n in dieci ecc. Questi numerali collettivi si formano dai cardinali col l'affisso *-n* ed indicano una certa unione di persone e di cose, una certa pluralità; e perciò vengono adoperati col verbo al plurale, al contrario degli altri numerali usati come attributo (V. P. 13. Nota**). P. e. *Ketten utazunk.* Noi viaggiamo in due. *Három jötték? In quanti siete venti? Tizen. Hisszen. Sokan. Kevesen. Néhányan.*

c) Egy-e-s, semplice;***) unità; száz-as, centuplo, da cento; kettő-s (kettes) duplice, doppio; centinajo; három-as, triplice, triplo; ezer-e-s, da mille, migliaio; tíz-e-s, decuplo, da dieci; decina; millió-m-s, da un milione; millionario;

Per ottenere questi numerali proporzionali basta aggiungere ai cardinali l'affisso *-s*.

Questi suffatti numerali si adoperano in ungherese anche per indicare il nome proprio delle diverse cifre. P. e. *12 az tizenegy.* Quel numero uno è bello. *Arj egy három!* Scrivi un 3! *A tizenegyek jól ki.* È scritto l'undici. — Ed anche per indicare il valore di posto che ha la cifra. P. e. *In von egyen, tízes, százos és ezres.* Qui vi sono unite, decine, centinaia e migliaia.

*) Il numero kettő se è attribuito (dinanzi al nome) si abbrevia in két: p. e. *két forint, két ember, két hajó.* Me se sta solo, non si accorcia. *Hány ember áll ott? Quanti uomini stanno là? Kettő.* Due. *Kettő meg kettő négy.* Due e due fa quattro. Riguardo alla concordanza vedi la pagina 19, nota **).

**) Vedi la pag. 14.

***) Nel dialetto fiumano: *ignolo*.

GRAMMATICA METODICA

DELLA

LINGUA UNGHERESE

CON

ESERCIZI PRATICI

per opera di

L. G. GYÖRÖK

Professore nella scuola media di Stato di Fiume.

PRIMO VOLUME

PROPOSIZIONI SEMPLICI E RIDOTTE

El finnei m. h. felő kezdők.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

szóval tanítták beszélni.

Ex Stato Fiume - 724

INTRODUZIONE.

La lingua ungarica appartiene alla famiglia delle lingue altaiche*), che comprende i gruppi seguenti:

a) Lingue finniche (il finn, l'est, il karjala, il vat, il veps, il liv);

b) Lingue ugro (il vogol, l'ostjak, l'ungaro, il mordvin);

Fra questi primi gruppi si possono porvi il sirjen, il vajak, il perm; questi e il ceremsi si avvicinano però piuttosto alle lingue ugro ed il hup piuttosto alle finniche.

c) Lingue turche, e finalmente

d) le lingue samojede,

e) mongole e

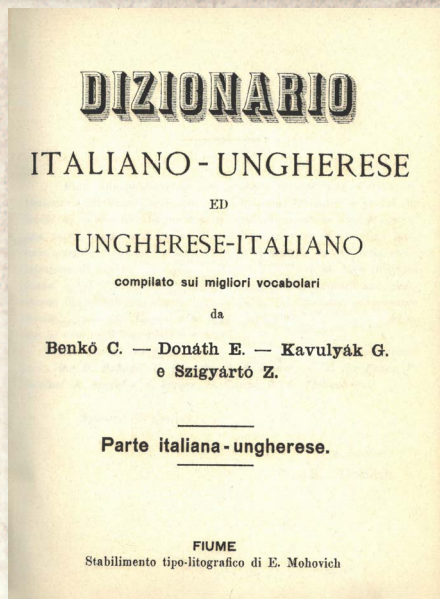
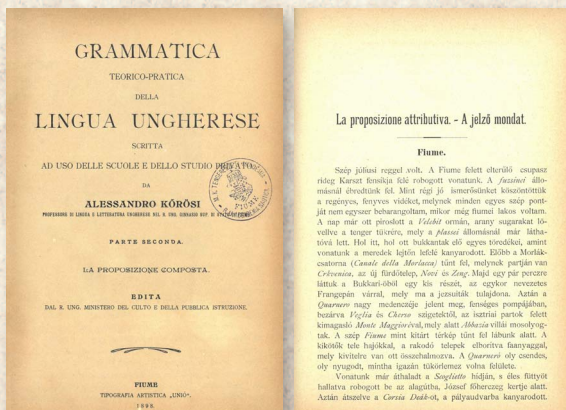
f) mandcù.

Si osserva, che fra tutti questi gruppi, la maggior concordanza grammaticale e somiglianza di vocaboli è nei gruppi delle lingue finniche ed ugro. La lingua ungherese poi, fra tutte le sue sorelle, è la più colta, la più sviluppata, benché abbia vissuto da mille anni isolata dalle sue affini. Non potendo alimentarsi alla sorgente materna ed arricchirsi di elementi conversivi al contatto delle lingue sorelle, essa ha dovuto sviluppare e perfezionare quei soli elementi primitivi, coi quali ha immigrato in Europa. Si può quindi affermare, che la lingua ungherese non siasi arricchita di nessun nuovo elemento grammaticale dopo il suo millenario soggiorno in Europa, ma che anzi (da quanto si rileva dai vecchi codici) abbia perduto e lasciato fuori di uso diverse locuzioni.

La lingua ungherese, come ognuna delle lingue altaiche, è una lingua agglutinante, vale a dire essa varia il significato delle sue voci coll'aggiunta dei suffissi.

*) I filologi si accordano a dividere le lingue conosciute finora in sei famiglie: 1. la famiglia delle lingue malajo (parlate nelle isole dell'Oceano Pacifico), 2. delle lingue africane, 3. americane, 4. semitiche ed ebraiche (il ebraico, l'arabo, il fenicio, l'hebreo, l'armeno), 5. lingue germaniche od ariane (le lingue indiane, persiane, greco-latine, slave, germaniche e celtiche), 6. le lingue altaiche.

MAGYAR NYELVŰ SAJTÓ I.

Fiume városában a magyar fennhatóságot 3 időszakra oszthatjuk. Az első az 1776 és 1809, a második az 1822 és 1848, míg a harmadik időszak az 1868 és 1918 közötti évekre tehető. Ennek következtében a magyar kultúra és nyelv jelenléte fokozatos nőtt az egykori Fiume területén, különösen a harmadik időszakban.

Az iskoláknak vezető szerepük van a magyar kultúra és nyelv Fiume térségében való elterjedésében, méghozzá kiadványaikon keresztül, melyekben az iskolában kialakuló magyar szellemi elit publikál. Elsőként kell említeni a magyarnyelv-tankönyveket, melyeket a tanárok olaszul írnak (Császár Ferenc, Györök Leó, Kőrösi Sándor stb.).

Ezen kívül a Mohovich Nyomdában több szerző közös munkájának eredményeként 1884-ben kiadják az iskolai célokra készült magyar-olasz szótárt (*Magyar és olasz szótár*), 1887-ben pedig az olasz-magyar szótárt (*Dizionario italiano-ungherese compilato sui migliori vocabolari*). Az iskolákban tanító tanárok jelentősége abban is megnyilvánult, hogy Császár Ferenc mint magyartanár felkeltette tanítványa, Ivan Mažuranić szeretetét a magyar nyelv és kultúra iránt. Hogy mennyire motiválónak hatott, az Mažuranić korai költészetében is megmutatkozik, valamint abban is, hogy Ivan Mažuranić 1832-ben magyarul adta ki *Búcsúdal* című versét Ürményi Ferenc fiumei kormányzónak a poszonyi országgyűlésbe való távozása alkalmából.

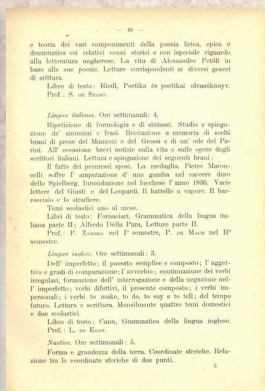
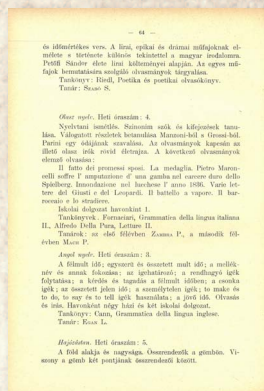
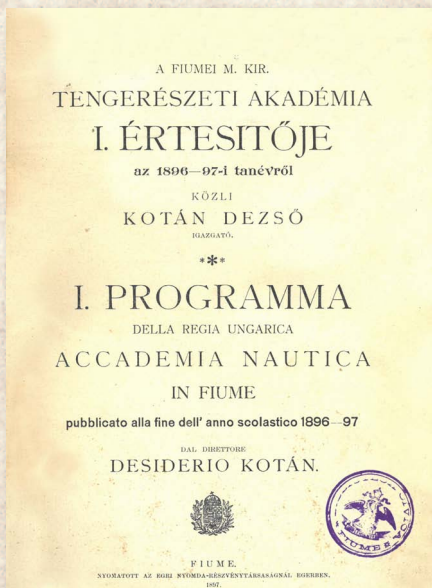
TISAK NA MAĐARSKOM JEZIKU II.

Ostali radovi školskih profesora, ali i drugih intelektualaca objavljeni su i u godišnjacima (obično dvojezičnim) mađarskih državnih škola. Primjerice, Gimnazije – *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője (Programma Del R. U. Ginnasio Superiore Di Stato Di Fiume)*; Pomorske akademije – *A Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia Értesítője (Programma della Regia Ungarica Accademia Nautica in Fiume)*; Muške osnovne i građanske škole – *A Fiumei Magyar Királyi Állami elemi és polgári fiúiskola Értesítője (Programma della R.U. scuola elementare e cittadina maschile di stato in Fiume)* i drugih. Osim toga, objavljuje se i u mađarskim novinama, i to na mađarskom, ali i na drugim jezicima: *Fiume* (od 1881.), *Magyar Tenger mellék* (od 1884.), *Jó Egészség* (od 1892.), *Magyar Tengerpart* (od 1892.). Osim navedenoga, u riječkoj tiskari Mohovich od 1891. do 1918. izlazi dvojezični Mađarski pomorski godišnjak (*Magyar Tengerészeti Évkönyv/Annuario Marittimo Ungherese*).

Kultura i jezik afirmiraju se i kroz književna djela, pa je tako druga polovica 19. stoljeća bila razdoblje u kojem su nastali prijevodi pojedinih mađarskih autora na talijanski (npr. Sándor Petőfi, Mór Jókai itd.), ali i talijanskih autora na mađarski. Manji je dio tiskan u Rijeci. Osim toga, pojedine Petőfijeve pjesme prevedene su i na hrvatski (npr. u sušačkome časopisu *Sloboda*).

I na kraju, brojni su radovi mađarskih autora inspirirani Rijekom i Jadranom, uglavnom objavljeni u Budimpešti.

PRINT IN HUNGARIAN LANGUAGE II.

Other works by school teachers, as well as other intellectuals, were also published in yearbooks (usually bilingual) of Hungarian public schools. For example, yearbooks of high school – *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője* (*Programma Del R. U. Ginnasio Superiore Di Stato Di Fiume*); Maritime Academy – *A Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia Értesítője* (*Programma della Regia Ungarica Accademia Nautica in Fiume*); Primary and Civic School for Boys – *A Fiumei Magyar Királyi Állami elemi és polgári fiúiskola Értesítője* (*Programma della R.U. scuola elementare e cittadina maschile di stato in Fiume*) and other. Additionally, they were published in Hungarian papers in Hungarian and other languages: *Fiume* (from 1881), *Magyar Tengeremlék* (from 1884), *Jó Egészség* (from 1892), *Magyar Tengerpart* (from 1892). Furthermore, the Rijeka printing house Mohovich also published the bilingual Hungarian Maritime Yearbook from 1891 to 1918 (*Magyar Tengerészeti Évkönyv/Annuario Marittimo Ungherese*).

Culture and language have also been affirmed through works of literature; the second half of the 19th century was a period in which works of individual Hungarian authors were translated in Italian (e.g. Sándor Petőfi, Mór Jókai etc.), but also of Italian authors into Hungarian, some of them printed in Rijeka. Furthermore, individual poems by Petőfi were also translated into Croatian (such as in Sušak magazine *Sloboda*).

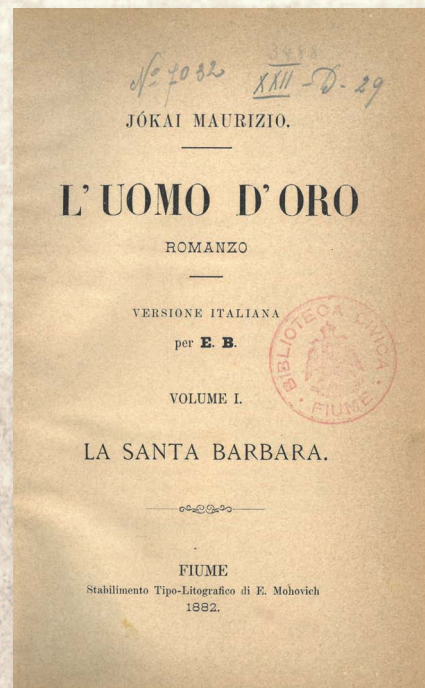
And finally, numerous works by Hungarian authors were inspired by Rijeka and the Adriatic, most of them published in Budapest.

MAGYAR NYELVŰ SAJTÓ II.

Az iskolai tanárok, valamint más értelmiségiek egyéb munkái szintén megjelentek a magyar állami iskolák (általában kétnyelvű) évkönyveiben. Például a Gimnáziumé – *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője (Programma Del R. U. Ginnasio Superiore Di Stato Di Fiume)*; a Tengerészeti Akadémiáé – *A Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia Értesítője (Programma della Regia Ungarica Accademia Nautica in Fiume)*; az Elemi és Polgári Fiúiskoláé – *A Fiumei Magyar Királyi Állami Elemi és Polgári Fiúiskola Értesítője (Programma della R.U. scuola elementare e cittadina maschile di stato in Fiume)* stb. Ezekén kívül magyar újságokban is publikálnak magyarul, illetve más nyelveken is: *Fiume* (1881-től), *Magyar Tenger mellék* (1884-től), *Jó Egészség* (1892-től), *Magyar Tengerpart* (1892-től). A fentiek mellett 1891 és 1918 között a fiumei Mohovich Nyomdában kiadják a kétnyelvű Magyar Tengerészeti Évkönyvet. (*Magyar Tengerészeti Évkönyv/Annuario Marittimo Ungherese*).

A kultúra és a nyelv irodalmi művekben is megmutatkozik, a 19. század második fele volt az az időszak, amikor megjelent egyes magyar szerzők műveinek olasz fordítása (pl. Petőfi Sándor, Jókai Mór stb.), ahogy olasz szerzőké is magyarul. Ezek egy kis részét Fiumében adták ki. Továbbá Petőfi egyes verseit horvátra is lefordították. (pl. a sušaki *Sloboda/Szabadság* folyóiratban)

Végül, Fiume és az Adria számos magyar szerző művét ihlette meg, melyek többnyire Budapesten jelentek meg.

TISAK NA NJEMAČKOM JEZIKU

Iako njemački jezik nije bio službenim u svim dijelovima Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, smatra se da je bio *lingua franca* i jezik prestiža višetničke i višejezične carevine, pa je ostavio i traga u riječkoj pisanoj i tiskanoj baštini u 19. stoljeću.

Rijeka ima tradiciju objavljivanja školskih izvješća, između kojih se nalaze i ona na njemačkom jeziku, npr.: *Classification der Schueler an der kaiserl. koenigl. Hauptschule zu Fiume im Koenigreiche Illyrien nach geendigten Sommer-Curse 1822*, *Classification der schuler und schulerinnen an der staedtschen Musik = Lehranstalt zu Fiume nach geendetem Schuljahre 1836*, a na njemačkome i talijanskome, npr.: *Classification der Schueler an der Nazional deutsch-italienischen Haupt-Schule zu Fiume nach beendeten Sommer-Curse 1829 = Classificazione degli scolari nella Nazionale Capo-Scuola tedesco-italiana in Fiume dopo terminato il corso estivo 1829*, *Programm des K.k. Gymnasiums in Fiume: veroeffentlich am Schlusse des Schuljahres 1855*.

U Rijeci od 1883. godine djeluje Klub za prirodne znanosti u Rijeci (Naturwissenschaftliches Club in Fiume / Club di scienze naturali in Fiume), u kojemu je izrazito aktivan Peter Salcher. Klub u Mohovićevoj tiskari od 1896. objavljuje svoj godišnjak *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen lichen Clubs in Fiume / Bollettino del Club di scienze naturali in Fiume*.

Rijeka je značajna uvozno-izvozna luka i pomorski stručnjaci ostavili su svoj trag, između ostalih i Heinrich von Littrow, koji je 1870. objavio stručnu pomorsku raspravu *Fiume in maritimer Beziehung (Rijeka u pomorskom pogledu)*. Od 1862. objavljuje se i mornarički almanah – *Almanach der Österreichischen Kriegsmarine*, na čijim se stranicama može pratiti stanje c. k. mornarice, imena brodova i sl.

Premda riječku periodiku obilježava talijanski i hrvatski tisak, valja izdvojiti novine *Gazzetta di Fiume / Fiumaner Zeitung*, tiskane u Mohovićevoj tiskari, koje su 1867. izlazile triput tjedno na njemačkom i talijanskom jeziku. Krajem stoljeća, pak, kratko izlazi *Tagblatt für Fiume und Abbazia*.

Rijeka kao da je u malom reflektirala etničko i jezično šarenilo Monarhije.

PRINT IN GERMAN LANGUAGE

Even though German was not an official language in all parts of the Habsburg or Austro-Hungarian Monarchy, it was considered to be the *lingua franca* and the language of the prestige of the multiethnic and multilingual empire, thus leaving its mark on Rijeka's written and printed heritage in the 19th century.

Rijeka has a tradition of publishing school reports, including those in German, e.g. *Classification der Schueler an der kaiserl. koenigl. Hauptschule zu Fiume im Koenigreiche Illyrien nach geendigten Sommer-Curse 1822*, *Classification der schuler und schulerinnen an der staedtischen Musik = Lehranstalt zu Fiume nach geendetem Schuljahre 1836*, and those in German and Italian, e.g. *Classification der Schueler an der Nazional deutsch-italienischen Haupt-Schule zu Fiume nach beendeten Sommer-Curse 1829 = Classificazione degli scolari nella Nazionale Capo-Scuola tedesco-italiana in Fiume dopo terminato il corso estivo 1829*, *Programm des K.k. Gymnasiums in Fiume: veroeffentlich am Schlusse des Schuljahres 1855*.

The Club for Natural Sciences in Rijeka (Naturwissenschaftliches Club in Fiume / Club di scienze naturali in Fiume) had been operating in Rijeka since 1883, with Peter Salcher as one of its particularly active members. The club at the publishing house Mohovič also started publishing its yearbook *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Clubs in Fiume / Bollettino del Club di scienze naturali in Fiume* in 1896.

Rijeka is a significant import-export port, so maritime experts have also left their mark, including Heinrich von Littrow, who in 1870 published an expert maritime treatise *Fiume in maritimer Beziehung* (Rijeka in Maritime Terms). Since 1862, the naval almanac – *Almanach der Österreichischen Kriegsmarine* – was also being published reporting on the situation of the imperial and royal navy, names of ships, etc.

Although the Rijeka periodicals were marked by the Italian and Croatian press, *Gazzetta di Fiume / Fiumaner Zeitung*, printed at the Mohovič printing house and published three times a week in German and Italian in 1867, is also noteworthy. At the end of the century, the *Tagblat für Fiume und Abbazia* was also published briefly.

Rijeka seems to have reflected on a small scale the ethnic and linguistic diversity of the Monarchy as a whole.

PUBLIKATIONEN IN DEUTSCHER SPRACHE

Obwohl Deutsch nicht in allen Teilen der Habsburgermonarchie Amtssprache war, galt es als Verkehrssprache mit hohem Prestige dieses multiethnischen und mehrsprachigen Reiches. Deswegen verwundert es nicht, dass Deutsch im 19. Jahrhundert schon feste Spuren in Rijekas schriftlichem und gedrucktem Erbe hinterlassen hatte.

In Rijeka wurden beispielsweise Schulberichte in verschiedenen Sprachen veröffentlicht, u. a. auf Deutsch: *Classification der Schueler an der kaiserl. koenigl. Hauptschule zu Fiume im Koenigreiche Illyrien nach geendigten Sommer-Curse 1822*, *Classification der schuler und schulerinnen an der staedtischen Musik = Lehranstalt zu Fiume nach geendetem Schuljahre 1836*.

Zweisprachig, auf Deutsch und Italienisch z. B.: *Classification der Schueler an der Nazional deutsch-italienischen Haupt-Schule zu Fiume nach beendeten Sommer-Curse 1829 = Classificazione degli scolari nella Nazionale Capo-Scuola tedesco-italiana in Fiume dopo terminato il corso estivo 1829*, *Programm des K.k. Gymnasiums in Fiume: veroeffentlich am Schlusse des Schuljahres 1855*.

Seit 1883. ist in Rijeka der Naturwissenschaftliche Club in Fiume (Club di scienze naturali) tätig, in dem Peter Salcher äußerst aktiv ist. Der Club veröffentlicht seit 1896. seine in Emidio Mohovič's Druckerei gedruckten jährlichen *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Clubs in Fiume / Bollettino del Club di Scienze Naturali in Fiume*.

Dass Rijeka schon damals als bedeutender Import-Export-Hafen galt, ist auch aus zahlreichen Arbeiten von Marine-Experten ersichtlich, wie z. B. der 1870. veröffentlichten Abhandlung von Heinrich von Littrow Fiume in maritimer Beziehung. Seit 1862 wird auch der *Almanach der Österreichischen Kriegsmarine* veröffentlicht, in dem der Stand der k. u. k. Marine zu betrachten ist.

Obwohl das lokale Zeitungswesen vor allem von italienisch- und kroatischsprachigen Ausgaben geprägt war, gab es auch bedeutsame Ausgaben auf Deutsch. In diesem Kontext ist z. B. die in Mohovič's Druckerei gedruckte zweisprachige *Gazzetta di Fiume / Fiumaner Zeitung* zu erwähnen, die 1867. dreimal pro Woche erschien. Ende des Jahrhunderts wurde außerdem kurz das *Tagblat für Fiume und Abbazia* veröffentlicht.

Die ethnische und sprachliche Vielfalt der Monarchie widerspiegelte sich somit in kleinerem Rahmen auch in Rijeka's Zeitungswesen.

1801. – 1810.

Nakon što je još krajem 18. stoljeća, 1790., u tiskari Karletzky objavljena prva knjiga na hrvatskome jeziku – *Pisme koje se pivaju pod svetom misom* – niz se nastavlja značajnim naslovima, npr. *Pokornik upućen za dobro i spasonosno ispoviditi se...* Matije Petra Grbčića 1800., *Varhu navlačenja kravokozica...* 1804. Objavljen je i niz knjiga na talijanskom i latinskom jeziku.

U to se vrijeme u Zadru pokreću prve novine na hrvatskom jeziku *Kraljski Dalmatin*.

Veliki Stullijev projekt iznjedrio je trotomni trojezični rječnik (s natuknicama na latinskom, hrvatskom i talijanskom).

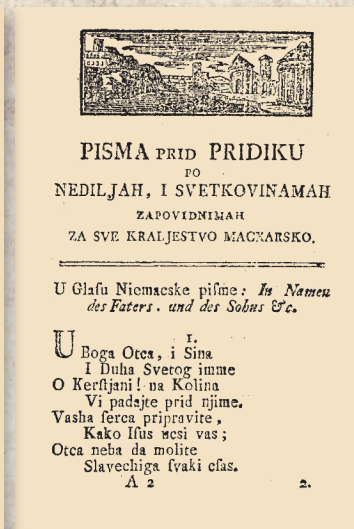
Riječka gimnazija u 19. stoljeću nastavlja tradiciju započetu osnivanjem isusovačke gimnazije 1627. godine.

Nastavni je jezik na riječkim školama, osnovnim i pomorskim, talijanski.

1805. u Rijeci je otvoreno kazalište Andrije Ljudevita Adamića, tada jedno od najvećih u Europi.

1809. Francuzi su zaposjeli Rijeku, Rijeka je pripala Napoleonovu Carstvu.

1809./1810. dovršena je cesta Lujzijana, nazvana po Mariji Lujzi, supruzi Napoleona I.

od **1627.** Isusovačka gimnazija > Riječka gimnazija

od **1781.** Viša talijanska četverogodišnja osnovna škola

od **1778.** Viša talijanska četverogodišnja ženska osnovna škola

1808. Nautička škola

VARHU

Navlačenja Kravokozica

dvi, à kratko, beside,

za probuditi sve kotike Otce, i Majke

po

MIHOVILU NEÜSTÄEDTERU,
Zdravja Tanačniku, i parvome u Sibinju Likaru, à Nimeckom jeziku priaslovene; a sad na iliricki za Karlovačku krajinu priniesene, po Milottivoj zapovidi Prijasnoga Nad-Hercega CARLA, Najpervoga Vojvode, i Cefarskoga Kraljevskoga Vojške Krajne, i Morške Naredbenika.

Pritiskane u Rici
po
Udovi Karlezsky.

Mi IVAN KARŠITELJ JESICH
po Milosti Boxjoj, i Stolice Apostolske, Biskup Senjski, i Modrski, iliiti Karbavski, Njih Cefarskoga, i Kraljevskoga Veličanstva Tanačnik

Pridrazim Vinograda Gospodkova Diloventjom, vojna GG. Plovanem, i ostalima duša Škerbitezjom, Vojnikke najmre četirjuh Vladanjih kraine karlovačke, zdravje, i mir!

Evovam, uzjubljena à Jukarstvu Bratjo, po Privisnoj Njih Cefarskoga, i Kraljevskoga Veličanstva Franciska II. kroz Prijasnoga Nad-Hercega Carla, prosajine joster Nama godine ocitovary, dvi, u kratko slozene, à svojoj knjizici beside! Doticu ote priveliku basan od navlačenja Kravokozica, kojucbeu podloxne vama ovcije, Otci navlasito, i Meške, kotikoje prie su opomenami, naprida à svojoj metnutimi, slućiti budu, poznati ocmob. Pobvalu od omizib rviub, koja à sibi ova uzdarxi knjizica, zeliko Mi sad manje svezati nakanzimo, kotiko većma isti lebe à

Jeli Majku igdi nachi, koju, za dojducha fkarbnu vrijeme, povelu nebi posada, da se mogu polvema naravke uterti kozice? Covijskoga ljubitelja nachili jest igdi, koga samom od mogućnosti misljom, nebi ponilo farce na cifovito kozicnoga pomaza iskorenjenje? Otci! Majke! Ljubeznici hlaćki! Providjenjeche Boxje oru vasu doveriti pokudu. Vi farcano istom priante; i, eto! vech Kozica nie.

- Joakim Stulli, Dictionarium, Budim 1801; Rječosložje, Dubrovnik 1806; Vocabolario, Dubrovnik, 1810.
- Josip Voltić, Ričoslovník ilirickoga, italianskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom ili pismenstvom, Beč, 1803.
- Tituš Brezovački, Matijaš Grabancijaš Dijak, *praizvedba u Zagrebu*, 1804.
- 1806. Kraljski Dalmatin, Zadar, *prve novine na hrvatskom jeziku*
- Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, Brescia, 1807.
- Johann Wolfgang Goethe, *Faust – Der Tragödie erster Teil*, Cotta, Tübingen, 1808.
- Josip Matijević, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre*, Zagreb, 1810.

1811. – 1820.

Drugo desetljeće 19. stoljeća u riječkome tiskarstvu i dalje obilježava tiskara Karletzky, a mogu se izdvojiti sljedeće knjige na hrvatskome jeziku: *Mali katekizmus s pitanji i odgovori...* 1815., *Sridnji iliti pokraćeni katekizmus s pitanji i odgovori...* 1818., *Knjižica-imen za hasan selskih škol...* 1819., te na talijanskom *Relazione e raccolta delle composizioni /.../, dall Giovanni Battista Jesich vescovo di Segna, Fiume, 1819.*

U Trstu Šime Starčević tiska prvu gramatiku hrvatskoga jezika na hrvatskom jeziku te jednu francuskoga jezika.

Završava kratko francusko vladanje Rijekom.

Izlaze prve riječke novine *Notizie del giorno*.

Riječanin Josip Završnik u rukopisu ostavlja svoj prijedlog hrvatskoga slovoписа.

U školama je nastavni jezik talijanski i njemački.

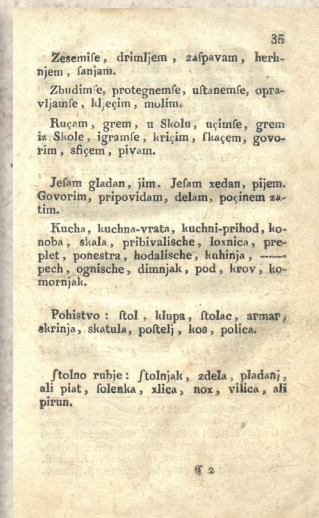
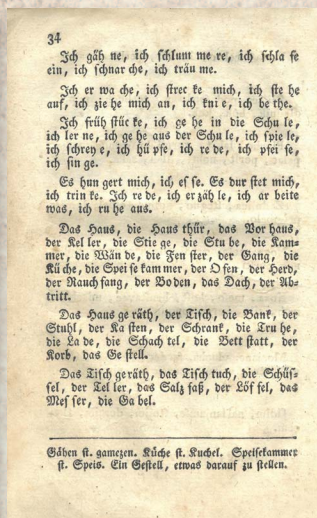
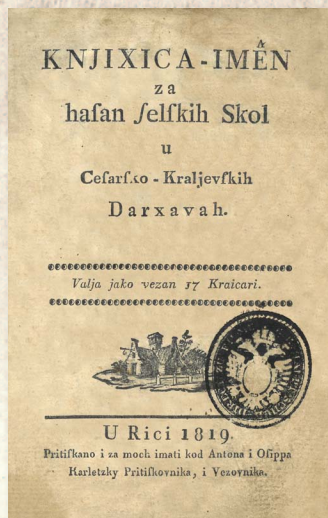
1812. formirano Riječko municipalno vijeće; gradonačelnik postao Pavao Scarpa.

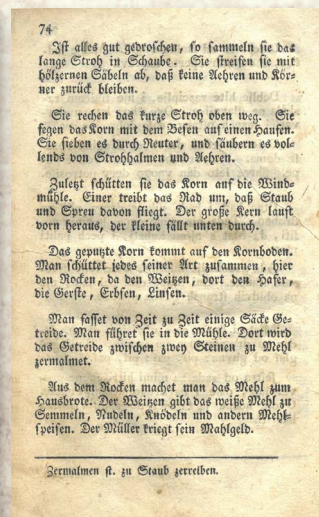
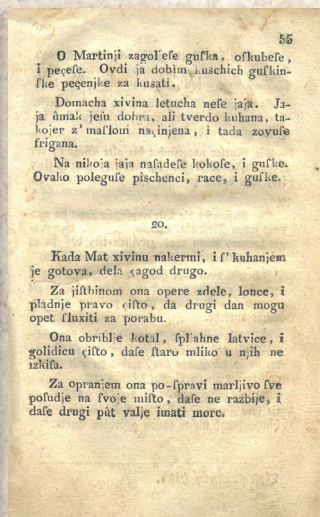
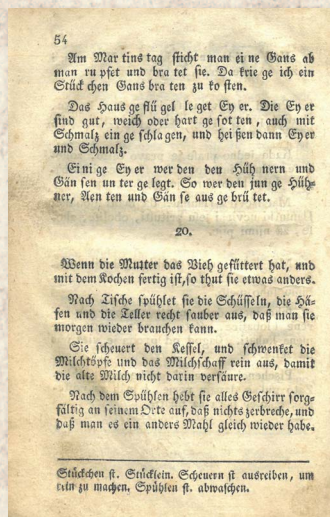
1817. – 1820. velika glad u Rijeci i loše ekonomske prilike.

1813. general Laval Nugent oslobađa Rijeku od Francuza.

1813. *Notizie del giorno*, prve riječke novine

1814. Ilirske provincije ponovno u sastavu Habsburške Monarhije.

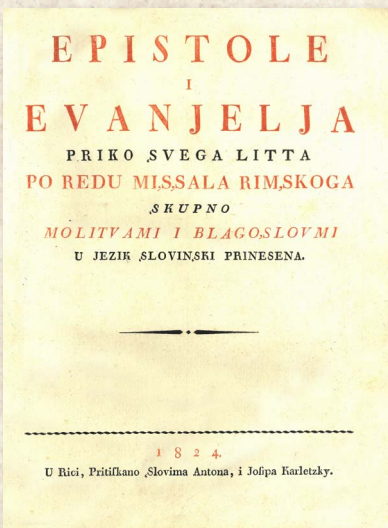

- Šime Starčević, Nova ričoslovica ilirička, Trst, 1812.
- Šime Starčević, Nova ričoslovica iliričko-franceska, Trst, 1812.
- Josip Završnik, Iskustvo uvedenja u pravogovorenje pravoštenje i pravopisanje latinskima slovima, iliričkome, oli slaveničkome jaziku, najprikladnije složeno, 1815. (rukopis)
- Alessandro Manzoni, Inni sacri, Milano, 1815.
- Antun Mihanović, Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku, Beč, 1815.

1821. - 1830.

Opazca glede Pravopisa iliti Ortographia.

Profi, i polve lahki Pravopis ove knjige, kako i njezino izgovaranje, i primoljenje u pogledu izvodilne neologije slovinskih knjigopisaca u pisanju najstarije flavse Glagoljkin Mifalton, koji jezidi u ovomu slavnomu jeziku od Carke Ivete za narod slovinski potvrđen, i za očitu flavbu Bosju dopustan jest; toga radi u pisanju od njega ni malo odstupiti nećemo, kako i bitveno odstupilo ne nećemo, jer za cilj skoga učiti jezik slovinski, nego famo otkrivati Otajstva Bosja za Diku i bogu Boga, i ispljenje Puka pravopisnoga, koji neprimamno karva ja lanca neodvarenoga odstupljen jest.

Za pripricati pako fraka dvojnoft, kojafibe u izgovaranju, i stivojiti ilite knjige dogoditi moćna. Ilii knaki uputak, kako li-decha odobito ilova, tojeft e, ch, c, n, j, S, f, S, x, z, izgovarajuće. Ch, i ch, imaju fve jedan glat, i izgovarajuće kako u rici: viche, chutti, vricha, moguch, poltuchi, ucinu, otichu, moguchie. C, e, profito imafie razlukiti od C, e, na dolnji kraj u nutra zavarnotoga, iliti repatoga, i izgovaraje hladko, kako: fardec, cina, pifose, svetice, Otac, Car, baciti.

C, e, ozdoo zavarnuto iliti repato ima glat ostar, iliti tvard ka-ko u rici: covik, celo, mac, naučiti, pocti, katolicanski, plav, rece, cni, fvdoci, ucenik.

nj, kako: njega, nju, njih, njihov, govorenje, pitanje, bde-nje, manje, njegov.

lj, kako: bolje, voljno, kraljevstvo, Evanjelje, utarpljiv, kump-ljen, naučitelj, naučitelja, prijatelj, prijatelja.

S, f, valja razlukiti od S, s, kojafie izgovaraju jednako, i to hladko, kako: Spafitelj, Spafeno, ilovo, ilava, ina, ilut, pifano, danaf, glat, Sveti, Stipan.

S, i s, izgovarajuće jednako ostro, kako Stenje, Stor, siba, zasto, potvrdilice, dusa, gostilice, vani, Aposto, potovati, x, kako: xelja, xiv, Xudii, poveliti, posiviti, xena, xefkoga, z, kako: Zadar, zima, za, Rozalja, Lask, zakon, fzevan, zdovrat. Ovaj nadilovak, i zlamovanje podvojenije ilova famogladnoga, fvarchu kofafie nahodi, kako: put (zlamovanje tilo) milto put, uputjenje ilufova, kuchia, milto kuchana, Otacii milto Otacani, i t.d.

Kapitalno djelo ovoga desetljeća u tiskari Karletzky je svakako knjiga *Epistole i evanjelja*, objavljena 1824.

Tiskane diljem Monarhije objavile su temeljne knjige za hrvatski jezik. U Budimpešti su tiskane dvije značajne filološke knjige: 1826. kaj-kavska gramatika Josipa Đurkovečkoga i 1830. poznato slovopisno djelo Ljudevita Gaja *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisana*.

Premodi se sa stranih jezika, među kojima se prvi put pojavljuje i engleski – Ivan Krizmanić ostavlja u rukopisu prijevod Miltonova djela pod naslovom *Raj zgubljen*.

1824. grof Laval Nugent po cijeni od jednog kremničkog dukata (za jednu kunu) dobiva od bakarskoga municipija ruševine trsatskoga Kaštela, gdje **1846.** otvara veliku umjetničku zbirku.

LXXX U fračkoj nevolji i potrebi.

U VRIME POMORA, i RUGE.

U Litanih redak: od kuge, glada, i voifke, dva puta rećelo, za-
titi nadodati na iliti nasin redak
(ilitechi): Da naf od kuxnoga bi-
ga ofloboditi dofojafia-fo, a na
fvrchi Otce nas i ofi.

V. I nevedni naf u napaft.

B. Da izbavi naf odu zla.

V. Gospodine ne po grifiti na-
sah učini nami.

B. Niti polak opanah nahah
vrachah nami.

V. Pomozi naf Boxe spafenje nase.

B. I zarad flave imena tvoga Go-
spodine oflobodi naf.

V. Gospodine ne pomilujafie od
opacnah nahah flarich.

B. Barzo pritekla naf pomilofafja
tvofja, jere potribni ucinjene
jedno velie.

V. Moli za naf fveti, Sebafiano.

B. Da dolojiti budemo obeja-
nija ilitarhiofivih.

V. Gdne ulifisi molitvu moju.

V. Gdin ivami. **B.** I fduhom tvom.

Pomolimofo.

U flifisi naf Boxe spafenje nase,
i molochie za naf flavena, i flava
na Bozoredica Maria vafza Di-
va; i blaveni Sebafian Mirocni
tvoi, i fvi Sveti, puk tvoi od flava
na flarhu tvoje oflobodi, i darom
milofarfja tvoga flobodna učini.
Znamofie Gdne molhom namim,
i dusa i tileflea nemochi zilici,
da odnpunje primavi, i tvom
vafza na blagolovu vefolimofo.

Daj nami, molimo Gdne, bo-

zlojnubnoga prosenja ifpunnoft:
i kuxnoft i pomor flivolavafie
odvrti, da fardec usmichu po-
znadu, da od tebe razarfdejuoga
tkovoi boci izhode, i od tebe
flivolavoga pifitaja. Po Gdnu
nasemu ilitarhifia i ofi.

**U SVAKOJ NEVOLJI, i TES-
SEMNIH POTRIBI.**

**Sveinim Litanie, kako gori, re-
cefo: Otce nas i ofi.**

V. I nevedni naf u napaft.

B. Da izbavi naf odu zla.

V. Bog utofite nase, i kripof!

B. Pomochnik u nevoljah.

V. Spafene učini fluge tvoje Gne-
B. Boxe moj ufafuće u tebe.

V. Sveti Bog, Sveti jaki, Sveti
neumarli.

B. Pomiluj naf.

V. Pomozi naf Boxe spafenjenase.

B. I cichu flave imena tvoga Go-
spodine oflobodi naf.

V. Gdne ulifisi molitvu moju.

B. I vafaj moj ktebi da pride.

V. Gdin ivami. **B.** I fduhom tvom.

Pomolimofo.

Neoglufije, fventoguchio Bo-
se, puka tvoga u nevolji vapiu-
obeha: dali cichu flave imena
tvoga, obuevoljenim utifen po-
mozi.

I eizreceno milofarfje tvoje
Gofpodine, nami milofiofo ukaxi:
da zajedno i od flvih grilah
naf izbavise, i od neplifih, koje-
fmo zanje dolojiti, oflobodise.

Dopuifti naf fluge tvoje, mo-
limofie Gdne Boxe, nevriljavo
paneti i tila zdavaje usaviti, i po

LITANIE SVIU SVETIH.

LXXXI

flavnomu blaveno Marie vafza
Dive odvotovanju od fadafnje iz-
baytife xalofii, i vifnje usaviti
vedelie.

Nevojlu nase, molimofie Go-
spodine, milofite pogledaj: i
farxdu gnyiva tvoga, kojefmo
pravedo dolojiti, odvrti.

B. ose utofite nase i kripof!
pifitani bogoljubnim molivam
Carke tvoje pocetnice iliti bo-
gofoljubnofti, i dopuifti da sto vie-
no profimo, izvartilto dofinje-
no. U VRIME NASEMU.

U VRIME GLADA.

**Cinefo fraka kako gori u Litani-
ah velikih, a na fvope, milu re-
cefo dvakrat: Da plode zemlje
dafi i uzaharati dofojafie.**

Svariveli Litanie: Otce nas i ofi.

V. I nevedni naf u napaft.

B. Da izbavi naf odu zla.

V. Gospodine ne po grifiti na-
sah učini nami.

B. Niti polak opanah nahah
vrachah nami.

V. Oci fvi u tebe ufaju Gdne.

B. I E dajes njima pifbime u vri-
me prigodno.

V. Spomenilice kripitane tvoje.

B. I fvoji podofovno od pogoha.

V. Gdneche dati dobrofivofti.

B. I zemlja nasa dafiche plod fvoji.

V. Gdne ulifisi molitvu moju.

B. I vafaj moj ktebi da pride.

V. Gdin ivami. **B.** I fduhom tvom.

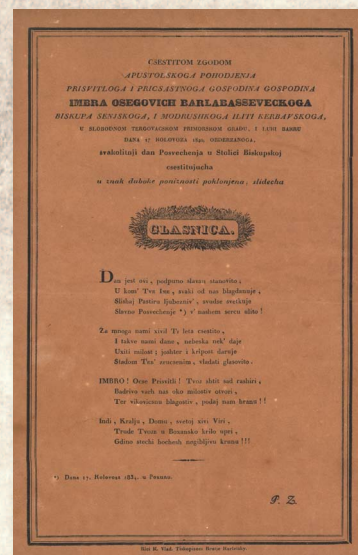
Pomolimofo.

Neizreceno milofarfje, kako
gori potri kile, u fračkoj nevolji,
Daj nami, molimo Gdne, bo-

LITANIE SVIU SVETIH.

Gofpodine pomiluj.
Ilukarfie pomiluj.
Gofpodine pomiluj.
farte fliti naf.
farte ulifisi naf.
Otce nebfiki Boxe,
i flnu odkupitelju fviin Boxe,
Duse Sveti Boxe,
Sveta Troico jedini Boxe,
Sveta Bogoredico,
Sveta Divo Divica,
Sveta Mihovile, } moli za naf.
Sveta Gabriele, }
Sveta Rafaele, }
Sveta Anzelji Arkanjelji, i }
Sveta flavenih duhovah }
redovi, }
Sveta fvrane karfitelju, }
Sveta Jofipe, }
Sveta Patriarke, i Proroci, }
mofite za naf.
Sveta Petre, }
Sveta Pavle, }
Sveta Andrej, }
Sveta Jakove, }
Sveta fvrane, }
Sveta Thomi, }
moli za naf.

- Sveto pismo starog zakona / Sveto pismo novog zakona, Budim, 1831. *prijevod Matije Petra Katančića*
- Giacomo Leopardi, I Canti, Firenze, 1831.
- Janko Drašković, Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših za buduću Dietu ugarsku odaslanem, Karlovac, 1832.
- Ivan Derkos, Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju... (Genius patriae super dormientibus suis filiis: seu Folium patrioticum, pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae, in excitandum excolendae lingvae patriae stadium), Zagreb, 1832.
- Silvio Pellico, Le mie prigioni, Torino, 1832.
- Ignjat Alojzije Brlić, Grammatik der illyrischen Sprache, Budim, 1833.
- Jakob Lovrenčić, Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšeno-ga, Varaždin, 1834.
- Ljudevit Gaj (ur.), Novine horvatzke (i Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka), Ilirska tiskara, Zagreb, 1835.
- Pavao Štoos, Kip domovine vu početku leta 1831, Danica, br. 3, 24. prosinca (= siječnja) 1835.
- Antun Mihanović, Horvatska domovina, Danica, br. 10, 14. sušca (= ožujka) 1835.
- Ljudevit Gaj, Pravopis, Danica, br. 10, 11 i 12., 1835.
- Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga/ Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga, Zagreb, 1836.
- Ignac Kristijanović, Grammatik der Kroatischen Mundart, Zagreb, 1837.
- Niccolò Tommaseo, *Nuovo dizionario de' sinonimi della lingua italiana*, Napoli, 1838.
- Antun Mažuranić, Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike, Zagreb, 1839.
- Ivan Kukuljević Sakcinski, Juran i Sofia ili Turci kod Siska, Zagreb, 1839.
- Alessandro Manzoni, I Promessi Sposi, Storia milanese del secolo XVIII, Milano, 1840.

1841. – 1850.

Uzbudljivo i zbivanjima prepuno peto desetljeće 19. stoljeća pokazuje se u svim područjima europske, hrvatske i riječke kulture. Tako i u riječkome tisku. Bilježi se razvoj umjetničke književne produkcije, a izdvaja se zbirka pjesama Mirka Bogovića *Domorodni glasi*, u kojoj je stihovima izražen program hrvatskoga narodnoga preporoda i ilirskoga pokreta. A u skladu s revolucionarnom 1848. tiska se i niz proglasa.

U Saboru je, nakon više stoljeća, hrvatski jezik zamijenio latinski.

U Rijeci se 21. listopada 1849. osniva Narodna čitaonica riječka, značajna kulturna i prosvjetna ustanova.

Iste godine u riječku gimnaziju dolazi novi učitelj narodnoga jezika Fran Kurelac.

U obližnjem Bakru započinje radom pomorska škola, s nastavnim talijanskim jezikom.

Na talijanskom jeziku nastavlja se s objavljivanjem tekstova značajnih za komunalno djelovanje grada, ali i libreta opera koje su se izvodile u riječkom kazalištu.

Nova je tiskara Tipografia Rezza, koja tiska niz periodičkih glasila.

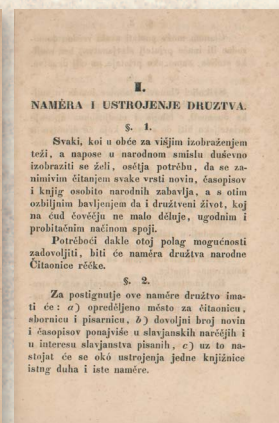
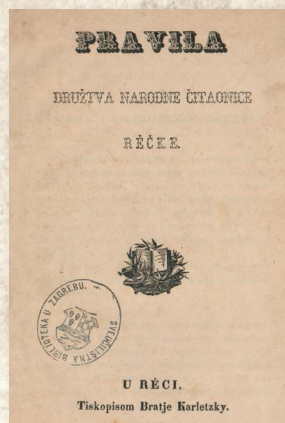
Dva se autorska imena izdvajaju, ne samo zato što su objavili značajna djela poznata i izvan ovoga kraja nego posebno po čvrstome stavu da se njihova djela imaju tiskati u skladu s njihovim filološkim načelima, ne u svemu izjednačenima s onima koje tiskare primjenjuju u svojem radu. Obojici se atribuirala tvrdoglavost, ali su uspjeli provesti svoju zamisao – i Fran Kurelac i Šime Starčević:

Govori iz rimskih pisac Frana Kurelca, Rijeka, 1849.

Katolicsansko pitalo Šime Starčevića, Rijeka, 1849.

Fran Kurelac

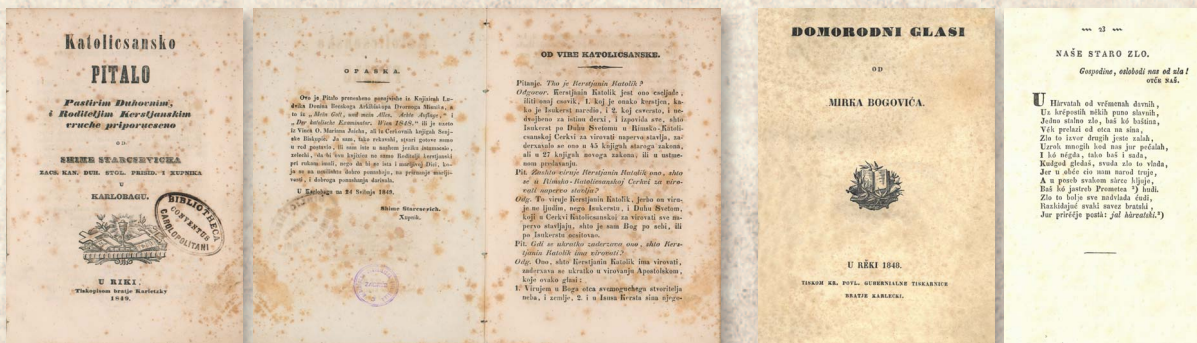
Ivan Kukuljević Sakcinski, govor održan u Hrvatskom saboru 2. svibnja **1843**.

1847. predan Kukuljević-Haulik-Bedekovičev prijedlog Hrvatskome saboru o narodnome jeziku te je na povijesnoj sjednici posljednjega staleškog zasjedanja Hrvatskoga sabora, 23. listopada 1847., hrvatski jezik proglašen službenim u javnoj uporabi.

1848. hrvatski ban Josip Jelačić imenovan je guvernerom Rijeke; Rijeka je izravno pripojena Hrvatskoj.

1849. u Rijeci je osnovana Narodna čitaonica (21. listopada 1849.).

1850. Književni dogovor u Beču

- Ana Vidović, Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita, Zadar, 1841.
- Matija Mažuranić, Pogled u Bosnu, Zagreb, 1842.
- Stanko Vraz, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović (ur.), Kolo, Matica ilirska, Zagreb, 1842.
- Dimitrije Demetar, Grobničko polje, Kolo, 1842.
- Jagoda Brlić, Čekanje, Kolo, 1842.
- Ferenc Császár, A Fiumei kikötő (I), Pest, 1842.
- Ferenc Császár, A Fiumei kikötő (II), Buda, 1843.
- Dragojla Jarnević, Domorodne poviesti, Karlovac, 1843.
- Petar Preradović, Zora puca, bit će dana, Zora dalmatinska, 1844.
- Antun Nemčić, Putositnice, Zagreb, 1845.
- Ivan Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića, Iskra, 1846.
- Đuro Augustinović, Misli o ilirskom pravopisu, Beč, 1846.
- Giacomo Leopardi, Epistolario, Firenze, 1849.
- Josip Partaš, Pravopis jezika ilirskoga, Zagreb, 1850.

1849. Fran Kurelac imenovan učiteljem narodnoga jezika u gimnaziji u Rijeci.

1849. Pomorska škola u Bakru

1851. – 1860.

Cijelu Monarhiju obilježava Bachov apsolutizam.

Značajan je rad osnovnih i viših škola u Rijeci na više jezika: talijanskom, mađarskom i hrvatskom. Sve se više posvećuje pozornost obrazovanju djevojaka. Također je otvoren niz pučkih škola u riječkim podopćinama.

Neka su značajna izdanja u Monarhiji vezana uz autore iz širega riječkoga kraja. U Beču je 1859. objavljena prva hrvatska sintaksa – *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* Bakranina Adolfa Vebera Tkalčevića, a u Trstu je 1854. objavljena *Ilirska slovnica za početne učionice sastavljena po Franu Volariću, kanoniku i verhovnom nadzorniku početnih učionica u Kerku*.

Pedesetih se godina 19. stoljeća središte Monarhije Beč upisao u povijest hrvatske kulture jednim od najznačajnijih izdanja: od 1858. do 1861. u nastavcima je objavljivano *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita*, prijevod Bračanina Matije Škarića.

1851. uspostavljen Bachov apsolutizam.

1851. Niža realna škola (priprema za razne tehničko industrijske poslove) (tri jezika: hrvatski, talijanski i njemački)

1852. Hrvatska muška župna učiona

1852. otvorene trorazredne pučke škole u podopćinama Drenova, Plase, Turnič, Mlaka, Pehlin, Kozala...

Javna pomorska učiona, *upravitelj Jakov Antun Mikoč, autor rukopisnoga pomorskog rječnika Rječnik ruko-kretni*, Rijeka, 1852.

1853. Privatna pomorsko-trgovačka škola, *vlasnik i upravitelj: Vinko Domini*

1854. Prva viša škola za odgoj i obrazovanje djevojaka, učiteljica Rozalija Vlašić

1855. Il Collegio femminile della signora Ida Baronessa de Lazzarini

1856. Risarska škola

1861. – 1870.

Ovo desetljeće u povijesti Hrvatske obilježava Hrvatsko-ugarska nagodba, a za status i daljnje funkcioniranje Rijeke značajna je tzv. Riječka krpica.

Šezdesetih je godina cvalo riječko tiskarstvo.

Brojne vrijedne tiskovine objavljuje Stabilimento Tipo-Litografico Fiumano.

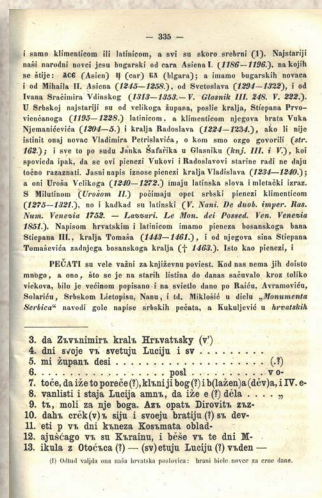
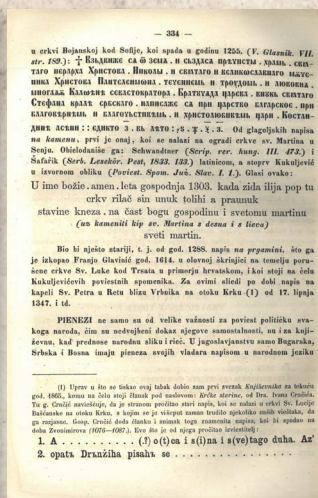
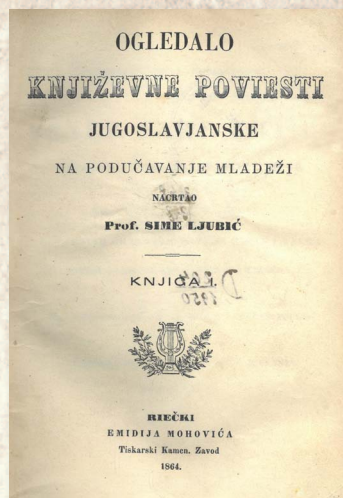
Od 1867. izlazi politički dnevnik na talijanskom jeziku *La Bilancia*.

Novine na njemačkom jeziku – *Fiumaner Zeitung* – pokrivaju aktualne riječke teme.

O odnosima u hrvatskome kulturnome prostoru svjedoči bogata ostavština pisama tadašnjih značajnih kulturnih pregalaca (npr. Franje Račkoga i Josipa Jurja Strossmayera, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Vatroslava Jagića i Ivana Mažuranića...).

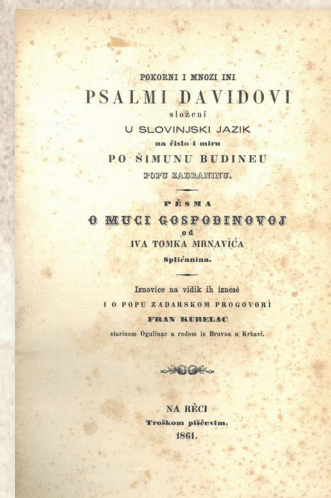
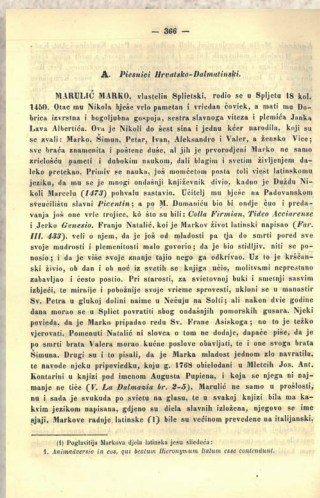
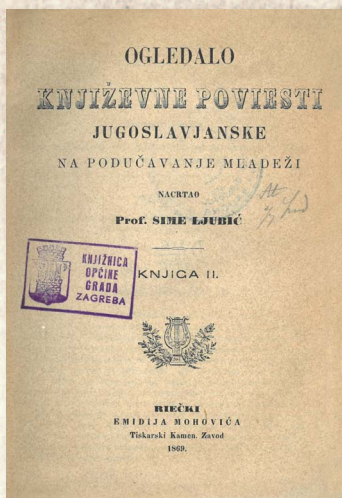
1868. sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba; Rijeka je kao *corpus separatum* (izdvojeno tijelo) došla izravno pod upravu ugarske vlade, što je izvedeno dodavanjem članka 66., tzv. *Riječke krpice*, na već postojeći ugovor, a potvrdio je car Franjo Josip I.

1870. Rijeka je pripojena Ugarskoj i obnovljen je gubernij.

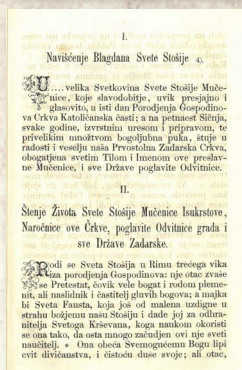
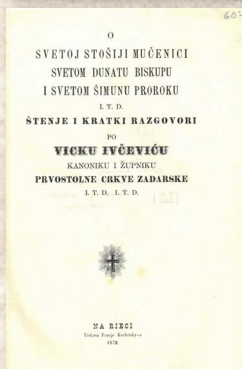
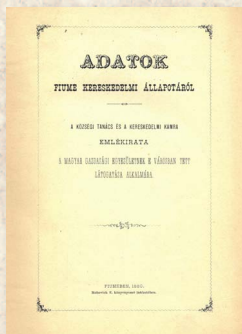

- Fran Kurelac, Fluminensia ili koječega na Reci izgovorena, spevana, prevedena i nasnovana po Franu Kurelcu starinom Ogulincu a rodom iz Bruvna u Krbavi, Zagreb, 1862.
- Adolfo Veber Tkalčević, Brus jezika, Pozor, III, 1862.
- Nicolò Gradi, Il poeta e il genio dela terra, Fiume, 1864.
- Dragojla Jarnević, Dva pira, Domobran, 1864.
- Bogoslav Šulek, Obrana ahavaca, Književnik, 1/2, 1864.
- Vatroslav Jagić, Naš pravopis, Književnik, 1/1 i 1/2, Zagreb, 1864.
- Vinko Pacel, Oblici književne hrvaštine, Karlovac, 1865.
- August Šenoa, Zagrebulje, Pozor, 1866. – 1867.
- Ippolito Nievo, Le confessioni di un ottuagenario, Firenze, 1867.
- Vinko Pacel, Logika ili misloslovlje, Zagreb, 1868.
- Ivan Dežman, Rječnik lječničkoga nazivlja, Zagreb, 1868.
- Dragutin Antun Parčić, Riečnik talijansko-slovenski (hrvatski), Zadar, 1868.

od **1861.** do umirovljenja **1868.**
 ravnatelj gimnazije u Rijeci
 Antun Mažuranić
1862. Glavna hrvatska učiona
1863. Tehničko-obrtnička škola
 (hrvatski jezik)
1870. Državna mađarska viša
 srednja škola

1871. – 1880.

Gradonačelnik Rijeke je od 1872. Giovanni de Ciotta; to je zlatno doba Rijeke, obilježeno modernizacijom i urbanizacijom. Rijeke je sa zaleđem povezana ranije izgrađenim cestama, a sada i željeznicom. Započinje s radom Tvornica torpeda.

Desetljeće obilježava čvrsta veza s Peštom.

Na jezičnome se planu ističe višejezičnost velikoga dijela stanovnika, od kojih mnogi poznaju i govore čak četiri jezika: hrvatski, talijanski, mađarski i njemački.

Prate to novine i ostale tiskovine na svim tim jezicima.

U Rijeci je otvoreno više mađarskih škola, na čelu s Državnom mađarskom kraljevskom pomorskom akademijom.

1874. donesen je prvi autonomni hrvatski školski zakon *Zakon o pučkim školama i preparandijama*.

Na Sušaku je 1878. pokrenut pravaški list *Sloboda*.

1873. željeznička pruga Karlovac – Rijeka

1874. osnovana Tvornica torpeda Whitehead & Comp.

1871. Državna mađarska kraljevska pomorska akademija u Rijeci

1876. Prva mađarska mješovita škola
(nastava na mađarskom i talijanskom jeziku)

1876. Njemačka osnovna škola

1876. Privatna škola učiteljice Elise Faure (francuski jezik i ručni rad)

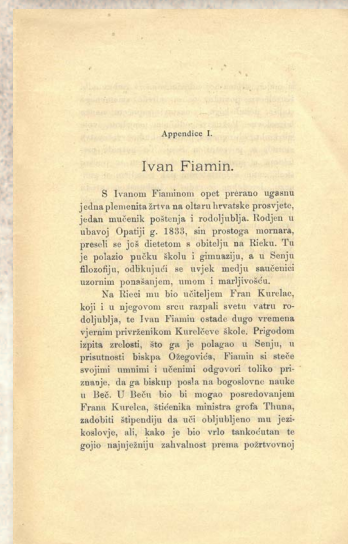
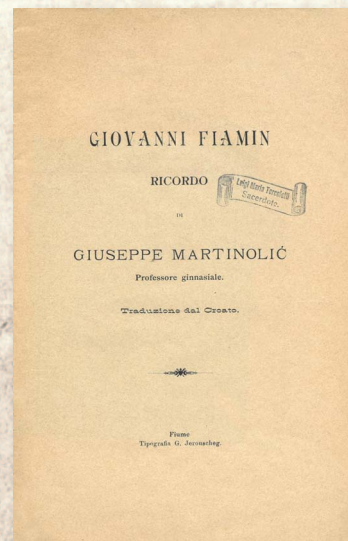
1877. Privatna škola Marije Morović (talijanski jezik)

1877. Viša crtačka škola

1880. Državna mađarska osnovna i građanska škola

1880. Državna mađarska ženska škola

- Havas Rezső, Fiume, Földrajzi közlemények, 19, Budapest, 1881.
- Eugen Kumičić, Olga i Lina, Sloboda, 1881.
- Jókai Mór, Egy játékos aki nyer, Budapest, 1882.
- Jókai Mór, Az arany ember – L'uomo d'oro (prijevod na talijanski), Fiume, 1882.
- Rudolf Strohal, Osebine današnjega riečkoga narječja, Izvješće kraljevske velike gimnazije na Rijeci za šk. god. 1882/83, Zagreb, 1883.
- Friedrich Nietzsche, Also sprach Zarathustra, Chemnitz, 1883,
- Géza Kenedi, A Quarnero, Fiume és Abbázia, Budapest, 1884.
- Pasquale Depoli, La vendetta di Elisa, Fiume, 1885.
- Ksaver Šandor Gjalski, Pod starimi krovovi, Zagreb, 1886.
- Dragutin Antun Parčić, Riečnik taliansko-slovenski (hrvatski) / Vocabolario italiano-slavo (croato), Senj, 1886.
- J. Lengyel, Imre Donath, Magyar-olasz es olasz magyar szotar: a legjobb szotarak nyoman összeallitottak, Fiume, 1887.
- Mario Schittar (Zuane de la Marsecia), La lega di Cambray e la presa di Fiume, I Annuario del Club Alpino Fiumano, Fiume, 1889.
- Ante Kovačić, U registraturi, Vienac, 1888. (u nastavcima)
- Josip Kozarac, Mrtvi kapitali, Vienac, 1889. (u nastavcima)
- Luigi Pirandello, Mal giocondo, Palermo, 1889.
- Marcel Krušar, Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga: (fonetičkom i etimologijskom), Dubrovnik, 1889.
- Josip Martinolić, Giovanni Fiamin / ricordo di Giuseppe Martinolić; traduzione dal Croato, Fiume, 1890.

1891. – 1900.

Kraj stoljeća donosi napredak na planu tehnike i komunikacija, što pokazuju željeznica, vodovod i tramvaj, ali Novi list, novine koje izlaze i danas.

Višejezičnost i višekulturalnost vidljiva je u pisanoj baštini toga vremena, kako tiskanoj, tako i rukopisnoj. Čitatelj može birati novine i knjige na hrvatskom, talijanskom i mađarskom, a isto je takav izbor i za školovanje, s nešto ograničenja za više razine na hrvatskom jeziku. Gimnazijska izvješća pokazuju veći broj godina školovanja, veći broj predmeta i više zaposlenih nastavnika.

Bacimo li pogled na kraju stoljeća na rukopisnu baštinu, ona je značajna. Tako se u ostavštini Dragutina Antuna Parčića nalazi nekoliko rukopisa: slovnica talijanskoga jezika, rječnik hrvatskoga jezika, zbirka pjesama na talijanskom, latinskom i grčkom...

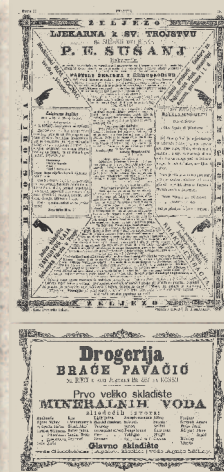
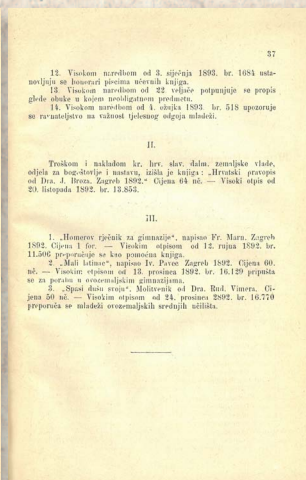
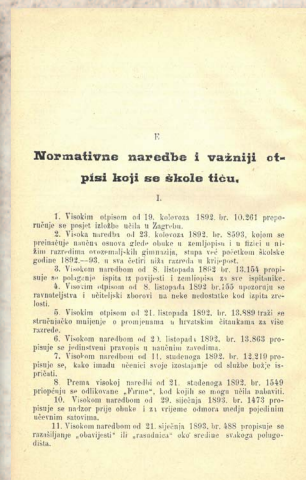
1891. podignuta je zgrada željezničkoga kolodvora.

1891. prva velika umjetnička izložba (Filodramatica)

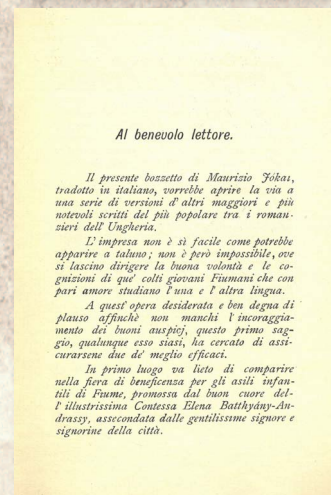
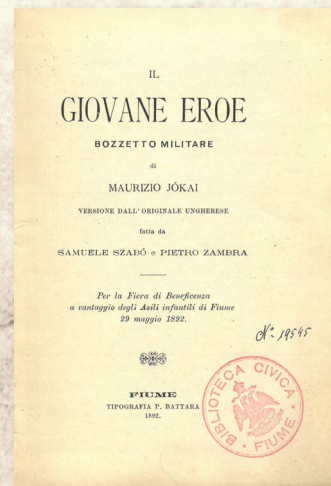
1896. dovršena izgradnja gradskoga vodovoda i nove Guvernerove palače.

1899. Rijekom prometuje električni tramvaj.

1900. Frano Supilo pokreće Novi list.

- Izvješće Kr. velike gimnazije u Rieci (Fiume) koncem školske godine 1890./91., U Rieci, 1891.
- Izvješće Kr. velike gimnazije u Rieci (Fiume) koncem školske godine 1891./92., Na Sušaku, 1892.
- Magyar Tengerészeti Évkönyv / Annuario Marittimo Ungherese, Fiume, 1891.
- Mór Jókai, Il giovane eroe: bozzetto militare, prijevod na talijanski, Fiume, 1892.
- Ada Negri, Fatalità, Milano, 1892.
- Otmár Szinnyi, Magyar lobogó alatt az Ádrián, Budapest, 1892.
- Ivan Broz, Hrvatski pravopis, Zagreb, 1892.
- Rudolf Strohal, Hrvatska slovnica, Bjelovar, 1893.
- Giuseppe Berghoffer, Contributi allo studio del dialetto fiumano, Fiume, 1894.
- Jenő Szabó, Baross Gábor rendszere és művei. (I.), Budapesti Szemle, 209; (II.), 210, Budapest, 1894.
- Josip Kozarac, Tena, Zagreb, 1894.
- Rudolf Strohal, Osobine današnjega riječkog narječja, Rad JAZU, 1895.
- Ivan Milčetić, Čakavština kvarnerskih otoka, Rad JAZU, 1895.
- Janko Leskovar, Propali dvori, Zagreb, 1896.
- Marija Jurić Zagorka, *objavljen prvi članak*, Obzor, 1896.
- Jagoda Truhelka, Naša djeca: pripovijetka za mlade djevojke, Zagreb, 1896.
- Erminia Cassio-Bure, Saggio di declamazione e canto delle scuole civiche femminil, Vita fiumana, 1897.
- Silvije Strahimir Kranjčević, Moj dom, Vienac, 1897.
- Grazia Deledda, La via del male, Torino, 1897.
- Imre Donáth, Grammatica ungherese e libro di lettura, Fiume, 1898.
- Sándor Kőrösi, Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese scritta ad uso delle scuole e dello studio privato, Fiume, 1898.
- Italo Svevo, Senilità, Trieste, 1898.
- Vjenceslav Novak, Posljednji Stipančići, Zagreb, 1899.
- Mirko Divković, Hrvatska sintaksa, Zagreb, 1899.
- Tomo Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1899.

DOMORODNI GLASI

I DUE FOSCARI

Razdava se svake subote. Cijena mu je 4 for. za domaće, za vanjske 5 f. poštom; za pol god. polovica.

NEVEN

Učitelji (normalskih i početnih učiona) i svi učenici plaćaju samo 3 for. poštom za cijelu godinu.

Tragedia lirica

IN TRE ATTI

DI

F. M. PIAVE

ZABAVAN, POUČAN I ZNANSTVEN LIST.

Izdava ga narodna čitaonica Riečka.

posta in musica da Giuseppe Verdi.

Uredjuju Dr. Josip Vranjicanji Dobrinović i Prof. Vinko Pacel.

Da rappresentarsi

Br. 1.

Na Rieci 3. travnja 1858.

VII. godina.

NEL CIVICO TEATRO DI FIUME

PROGLAS.

NELLA PRIMAVERA

1848.

Radi sedamdeset i sedam uzroka ne razturismo proglasa o Nevenu u sviet, nego ga evo u prvomu broju; za to se i nadasmo predplatnikom do sada. S toga šaljemo Neven mnogim ne znajući, hoće li ga prihvatiti. Ako nam kad mudrovati i nagovarati Vas, p. n. gospodaru da pretplatite, nego Vam velimo samo ovolicahno:

Evo Vam Nevena na tjeđan, jer mislimo, da je on vrstan prema Vami (i da će biti vrstan i tekko ste. Vi vrstan držati ga; a da tu baš pretjera, i za to se misli, sudi Vam ono 5 f. koji su mu cijena za cijelu godinu (a polovica za pol godine); biva od prilike ne punih šest kr. na tjeđan.

Učitelji (norm. i seoski) i svi učenici dobicaju ga u pol cijene t. j. 2 f. za Neven a 1 f. za poštu, id. dakle 3 f. na godinu. -

A oni predplatnici (ali ne predbrojnici) što od lantskog Nevena imaju pravo na III. i IV. svezak dobicat će ovaj Neven bezplatno za ova dva svezka; tako ugovorismo sa prijateljem izvadateljem; nu sile tuj nejma nikakve.

Hvala svim onim koji porjerovaše, i bez proglasa predplativši; hvala i onim, koji kao porjerovaše predbrojivši, a hvala i ovim koji nisu nakanili ni jedno ni drugo, nego ih tobaze silimo; ovo ne vredjaj nikoga. **REKL 1848** Dokani pomagati sa šest kr. na tjeđan naš jedinac Neven; evo meke i dokaza:

1) Neven će po svojoj trojoj namjeni zabave, pouke i znan-

GIOVANE EROE

BOZZETTO MILITARE

MAURIZIO JOKAI

VERSIONE DALL' ORIGINALE UNGHERESE

fatta da

SAMUELE SZABÓ e PIETRO ZAMBRA

FIUME

reg. gov. dei fratelli Karletzky.

Per la Fiera di Beneficenza

a vantaggio degli Asili infantili di Fiume

29 maggio 1892.

